

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Факультет аграрної економіки і менеджменту
Кафедра менеджменту біоресурсів і природокористування

ХОДУБЕЙ Антон Андрійович

**Розвиток органічного виробництва як основа
забезпечення екологічної безпеки АПК України /**
**Development of organic production as a basis for ensuring
environmental safety of Ukrainian agro-industrial complex**

Спеціальність – 073 “Менеджмент”
Магістерська програма – Менеджмент природокористування

Магістерська робота

Виконав студент групи
МПК_м-21
А.А. Худобей

Науковий керівник:
д.е.н., професор
Т.Г. Дудар

Магістерську роботу допущено
до захисту:

“___” _____ 20__ р.

Завідувач кафедри
_____ Р.Б. Гевко

ТЕРНОПІЛЬ – 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА.....	6
1.1. Сутність органічного сільськогосподарського виробництва	6
1.2. Особливості та принципи розвитку органічного агровиробництва в умовах глобалізації	13
1.3. Світовий досвід розвитку органічного агровиробництва.....	22
Висновки до 1 розділу.....	32
РОЗДІЛ 2. СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО АГРОВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ І СВІТІ	34
2.1. Аналіз і оцінка сучасного стану розвитку органічного агровиробництва в Україні	34
2.2. Сучасний стан ринку органічної продукції в Україні	44
2.3. Світові тренди у розвитку ринку органічної продукції	53
Висновки до 2 розділу.....	62
РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА	64
3.1. Державне стимулювання розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції.....	64
3.2. Маркетингові стратегії реалізації органічної продукції	73
Висновки до 3 розділу.....	82
ВИСНОВКИ	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	87

ВСТУП

Актуальність теми. Інтенсивна хімізація сільського господарства привела до ряду негативних процесів: розвитку ерозійних явищ, погіршення ґрунтової структури, забруднення ґрунтів, водойм і продукції агрохімікатами, що негативно позначилося на якості сільськогосподарської продукції.

Саме на фоні таких негативних явищ в останні роки збільшився інтерес до еколого-орієнтованого ведення сільськогосподарського виробництва, яке не тільки забезпечує людство якісним продовольством, але й сприяє природному відновленню родючості ґрунтів і підтримці рівноваги природи. Сприятливі природно-кліматичні умови України, з одного боку, і необхідність розв'язання проблем організації вискоелективного сільськогосподарського виробництва, з іншого, виступають найважливішими аргументами формування конкурентоспроможного органічного сектору сільського господарства.

Умовами розвитку органічного виробництва є відповідність органічної системи сільського господарства і сільськогосподарської продукції певним стандартам, що надає можливість маркувати продукцію відповідним чином і реалізовувати як органічну. Особливістю органічного виробництва є те, що сертифікації відповідними уповноваженими установами підлягає виробництво, процеси переробки, пакування та зберігання продукції.

Дослідженнями в області екологізації сільського господарства, формування основ органічного сільськогосподарського виробництва займалися вітчизняні вчені: В.І. Артиш [4], Н.В. Бородачева [9], Ю.П. Воскобійник [11], О.Т. Дудар [14], М.І. Кобець [55], О.В. Рудницька [30], О.І. Шкуратов [39] та інші.

Не зважаючи на достатню кількість публікацій, пов'язаних з дослідженням шляхів розвитку сільського господарства України, наукове обґрунтування місця органічного сільського господарства в сучасній

агроекономічній системі, закономірності, принципи й умови формування ринку органічної продукції, інституційний механізм формування цього ринку й особливості його інституціоналізації залишаються недостатньо дослідженими.

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є обґрунтування теоретичних основ і розробка практичних рекомендацій щодо розвитку органічного виробництва як основи забезпечення екологічної безпеки агропромислового комплексу України.

Досягнення поставленої мети визначило необхідність вирішення таких завдань:

- узагальнити теоретичні розробки щодо сутності та місця органічного сільського господарства в економічній системі;
- дослідити основні тенденції розвитку органічного агровиробництва в Україні;
- здійснити оцінку сучасного стану світового ринку органічної продукції з метою визначення основних параметрів його розвитку;
- розробити практичні рекомендації щодо вдосконалення державного регулювання та підтримки органічного сільського господарства;
- визначити концептуальні засади формування маркетингових стратегій збуту органічної продукції.

Об'єктом дослідження є процеси формування та розвитку органічного сільськогосподарського виробництва.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних та практичних засад формування та розвитку органічного сільського господарства.

Методи дослідження. Методичною основою дослідження послужили наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, які досліджували питання виробництва продукції органічного сільського господарства, формування ринку органічної продукції. Для вирішення поставлених завдань в роботі

використовувалися наступні методи дослідження: абстрактно-логічний, монографічний, аналітичний, економіко-статистичний.

Інформаційною базою дослідження були нормативно-правові акти, документи, дані Державної служби статистики України, поточна інформація Міністерства сільського господарства і продовольства України, матеріали Інтернет-сайтів та інших відкритих інформаційних джерел.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні теоретичних засад розвитку органічного виробництва як основи забезпечення екологічної безпеки агропромислового комплексу України.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці наукових та практичних підходів щодо розвитку органічного агровиробництва в Україні. Практична реалізація основних наукових положень щодо розвитку органічного сектора сприятиме вирішенню екологічних проблем використання й охорони земельних.

Обсяг і структура магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 55 найменувань. Робота виконана на 92 сторінках, містить 11 таблиць та 15 рисунків.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА

1.1. Сутність органічного сільськогосподарського виробництва

Сучасне сільськогосподарське виробництво, будучи одним з найважливіших секторів світової економіки, відповідальне за екологічну реальність наших днів. Прогрес аграрних технологій стає причиною сучасних екологічних проблем: йде інтенсивне забруднення планети хімічними речовинами різного роду походження, які в першу чергу створюють загрозу навколишньому середовищу. З усіх природних компонентів найбільше забруднення піддається ґрунт – найцінніше природне людське надбання. Набута в зв'язку з забрудненням мутагенність навколишнього середовища погіршує здоров'я людини, його спадкову основу [14].

Нині людство зрозуміло, що подальша руйнація агросфери загрожує його існуванню й усвідомило, що необхідна нова філософія взаємовідносин між людиною і агросферою. Адже, ігнорування екологічних чинників у веденні сільського господарства підриває природно-ресурсний потенціал суспільного виробництва і негативно позначається на здоров'ї людини, порушує рівновагу в навколишньому природному середовищі.

Вивчення і узагальнення наукової літератури з питань розвитку органічного сільського господарства дозволило зробити висновок про те, що існують різноманітні підходи до визначення даного поняття. Зокрема, органічне сільське господарство розглядається як один із напрямів альтернативного землеробства, яке представляє цілу низку систем.

Як самостійний напрям органічне сільське господарство започатковано з 1940-х років у США та Європі на противагу залежності від синтетичних добрив та засобів захисту рослин. Жером Ірвін Родейл засновник журналу “Органічне фермерство і садівництво” – один з перших, хто популяризував сам термін, акцентуючи увагу на тому, що органічні продукти найкорисніші для здоров’я [39, с. 11].

Поняття “органічне землеробство” (Organic Farming) загальноприйняте в економічній термінології англосовітських країн ЄС і США й означає такий спосіб сільськогосподарського виробництва, за якого виключається використання синтетичних хімікатів (добрив, пестицидів, антибіотиків тощо) та генетично модифікованих організмів для одержання екологічно чистої продукції [47].

Наукові засади органічного агровиробництва досить вдало викладені в основних положеннях Міжнародної федерації органічного сільськогосподарського руху (International Federation of Organic Agriculture Movements – IFOAM). За її визначенням, органічне агровиробництво об’єднує всі сільськогосподарські системи, які підтримують екологічно-, соціально- та економічно доцільне виробництво сільськогосподарської продукції. В основі таких систем лежить використання локально-специфічної родючості ґрунтів як ключового елементу успішного виробництва. Такі системи використовують природний потенціал рослин, тварин і ландшафтів та спрямовані на гармонізацію сільськогосподарської практики і навколишнього середовища [47].

У Постанові Ради Європейського Союзу № 834/2007 від 28 червня 2007 року щодо органічного виробництва та маркування органічних продуктів вказано, що “Органічне виробництво – це цілісна система господарювання, яка поєднує в собі найкращі практики з огляду на збереження довкілля, рівень біологічного різноманіття, збереження природних ресурсів, застосування високих стандартів належного утримання (добробуту) тварин та метод виробництва, який відповідає певним вимогам до продуктів,

виготовлених з використанням речовин та процесів природного походження” [25, с. 1]. Таке трактування дає підстави стверджувати, що метод органічного агровиробництва відіграє двояку роль: економічну – забезпечує специфічний агропродовольчий ринок, який відповідає зростаючим потребам споживачів в органічній продукції, екологічну – створює загальне благо, сприяючи захисту довкілля та зрівноваженого розвитку сільських територій.

У відповідності з Санітарним правилам і нормам “органічні продукти” – це харчові продукти, вироблені з використанням технологій, що забезпечують їх отримання із сировини, одержаної без застосування пестицидів і інших засобів захисту рослин, хімічних добрив, стимуляторів росту і відгодівлі тварин, антибіотиків, гормональних та ветеринарних препаратів, ГМО, яке не підлягало обробки з використанням іонізуючого випромінювання та відповідно до цих санітарними правилами” [14].

Основна ідея органічного сільського господарства – замкнутий цикл: отримане від тваринництва органічне добриво використовується для підтримки родючості ґрунту і забезпечення рослин поживними речовинами. А удобрення азотом здійснюється за рахунок обробітку бобових культур. При цьому завдяки активізації ґрунтових процесів підвищується доступність і інших необхідних мінеральних елементів в ґрунті [14].

Насправді, переважна більшість українських вчених поняття “органічне сільське господарство” асоціюють з “органічним землеробством” або з “виробництвом органічної сільськогосподарської продукції”.

О. Попова вважає, що органічне сільське господарство за своєю суттю є взірцевою моделлю сталого агрогосподарювання, за якої найповнішою мірою реалізується багатофункціональність сільського господарства і, насамперед, його соціально-екологічна спрямованість. Дослідник вважає, що практично таке господарювання представляє нову економіку сільського господарства, за якої вдало поєднуються екологічна турбота, економічна раціональність і соціальна логіка [27, с. 186].

В.І. Артиш трактує органічне сільське господарство як модель виробництва натуральної продукції з оздоровчими властивостями, що ґрунтується на використанні біологічних та агротехнічних методів господарювання за встановленими правилами у визначених зонах [4].

Для більшості вчених цей термін означає сільськогосподарську практику, що має певні обмеження, заборони та вимоги, а саме: заборону на використання синтетичних добрив, пестицидів, ГМО, вимогу мінімального обробітку ґрунту, тощо. Крім того, деякі науковці підкреслюють важливість та доцільність урахування окремих складових елементів виробничого процесу. Зокрема, Є. Ковальова акцентує на тому, що органічне виробництво має здійснюватися на радіоактивно незабруднених ділянках без застосування антибіотиків, барвників та будь-яких інших неприродних (штучних) домішок [20, с. 54].

Н. Бородачева зазначає, що при виробництві органічної продукції має забезпечуватися дотримання екологічних вимог протягом усього агропродовольчого ланцюга “виробництво – переробка – реалізація” [9, с. 59].

Поглиблюючи та конкретизуючи сутність органічного виробництва і органічної продукції відомі дослідники роблять загальне припущення, що, “Екологічно чисте виробництво виступає своєрідною умовою створення біотехнологічної бази для медицини та поліпшення здоров’я сільського населення в результаті зменшення забруднення земельних і водних ресурсів, повітряного басейну, збереження лісів та біологічного різноманіття” [15, с. 304].

Іншою причиною наявності відмінних визначень органічного сільського господарства є неоднакове його трактування різними мовами. Так, у Франції та Італії аналогом нашого “органічний” є “biologique” та “biologica”, у Польщі та Швеції використовуються терміни “ekologicznej” та “ekologisk” відповідно, в Англії – “organic”, що є найбільш еквівалентним до дефініції вживаної в українській термінології. Зокрема, польський вчений Б. Клепацкі вважає, що “Органічне землеробство подібне до біодинамічного,

але допускає застосування незначних доз хімічних ресурсів. На його думку, застосування мінеральних добрив є всього лише поповненням органічного удобрення ґрунтів, а пестициди можуть використовуватися тільки у випадку великої загрози сільськогосподарським культурам”.

Однією з причин відсутності єдиного загальноприйнятого визначення органічного сільського господарства виступає різне правове забезпечення в різних країнах, оскільки внаслідок розбіжностей в законодавстві немає однакового тлумачення цього поняття. Усі наведені визначення мають спільні технологічні аспекти, але при цьому відмінності полягають у тому, що акцент робиться або безпосередньо на процесі виробництва, або на управлінні ним.

Поглиблюючи та конкретизуючи сутність органічного виробництва і органічної продукції дослідники роблять загальне припущення, що, “Екологічно чисте виробництво виступає своєрідною умовою створення біотехнологічної бази для медицини та поліпшення здоров’я сільського населення в результаті зменшення забруднення земельних і водних ресурсів, повітряного басейну, збереження лісів та біологічного різноманіття” [15, с. 304].

Ще однією причиною відсутності єдиного загальноприйнятого визначення органічного сільського господарства виступає різне правове забезпечення в різних країнах, оскільки внаслідок розбіжностей у законодавстві немає однакового тлумачення цього поняття.

В Законі України “Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини” від 05.04.2015 зазначається, що виробництво органічної продукції (сировини) це – виробнича діяльність фізичних або юридичних осіб (у тому числі з вирощування та переробки), де під час такого виробництва виключається застосування хімічних добрив, пестицидів, генетично модифікованих організмів (ГМО), консервантів тощо, та на всіх етапах виробництва (вирощування, переробки) застосовуються методи, принципи та правила, визначені цим Законом для отримання

натуральної (екологічно чистої) продукції, а також збереження та відновлення природних ресурсів [1].

В Україні дотепер точаться дискусії серед науковців і практиків стосовно економічної доцільності й організаційних можливостей запровадження органічного виробництва агроформуваннями. Особливої актуальності це питання набуває в умовах дисбалансу зовнішнього середовища функціонування, посилення конкуренції та активізації впливу проявів глобального середовища. Безпосередньо впливають наявний рівень і структура вимог до якості споживання продукції, перспективи інтеграції до європейського ринку, що вимагає інтенсифікації дій саме в напрямі виробництва екологічно безпечної органічної продукції. Багаторічна практика інших країн демонструє екологічні та соціальні переваги органічного виробництва (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Ключові переваги органічного виробництва в світі [12, с. 33]

Саме тому, органічне сільське господарство є центральним у цій новій парадигмі, яка охоплює економічні, соціальні й екологічні цінності. В своїй діяльності переважна більшість міжнародних організацій, які підтримують

розвиток органічного сільського господарства, розглядають його як виробничу систему або управління виробництвом.

Узагальнюючи існуючі підходи вітчизняних і зарубіжних вчених, поняття “органічне агровиробництво” в сучасних умовах викликів глобалізації та посилення диференціації суспільства слід характеризувати як складану екологічно збалансована систему органічного сільськогосподарського виробництва, ключовими завданнями якої є ефективне виробництво натуральної продукції, яка має біологічно цінні якості та оздоровчі властивості для забезпечення повноцінного харчування людей і виключає будь-які ризики для здоров'я, сприяє збереженню навколишнього природного середовища.

Для цілей дослідження під органічною сільськогосподарською продукцією ми розуміємо продукцію, технологічний ланцюжок виробництва якої, починаючи з підготовки сировини і закінчуючи останньою технологічною операцією, яка повинна відповідати екологічним вимогам, що відображені в екологічних стандартах. Ті хто використовує методи органічного сільського господарства, можуть поліпшити його ефективність і підвищити продуктивність, але при цьому здоров'я і благополуччя людини не повинні піддаватися ризику.

Органічне сільське господарство надає можливість у перспективі узгодити і гармонізувати екологічні, економічні та соціальні цілі в аграрному сектор економіки. Зокрема, до переваг виробництва органічної сільськогосподарської продукції можна віднести: мінімізацію негативного впливу на довкілля; незалежність від мінеральних добрив і пестицидів та їх виробників і як наслідок – зменшення енергоємності національної економіки; створення додаткових робочих місць у сільській місцевості, перспектив для фермерських господарств; виробництво корисних, біологічно повноцінних та екологічно безпечних продуктів харчування.

Органічне сільське господарство є системою, яка спирається на управління агроєкосистемами, а не лише сільськогосподарським

виробництвом. Тобто, крім управління виробництвом, у систему органічного сільського господарства також входить реалізація комплексу заходів, що безпосередньо забезпечують це виробництво з метою досягнення економічного, екологічного та соціального ефекту [39, с. 16].

Отже, на основі вище зазначеного можна підсумувати, що під органічним сільським господарством слід розуміти цілісну систему управління агроекосистемами, що враховує оцінку потенційних екологічних і соціальних ризиків та встановлює порядок взаємовідносин економічних суб'єктів у процесі виробництва органічної сільськогосподарської продукції. При цьому концепція органічного сільського господарства полягає в тому, щоб якомога точніше повторити «виробництво» в природних агроекосистемах, спираючись на екологічні процеси, біорізноманіття та, адаптовано до економічних умов, поєднати в собі традиційні, інновації і досягнення науки на благо навколишнього природного середовища та поліпшення якості життя всіх учасників.

1.2. Особливості та принципи розвитку органічного агровиробництва в умовах глобалізації

У сучасних умовах розвитку аграрного сектора економіки України простежується тісний взаємозв'язок між світовими процесами глобалізації і формуванням широкого спектру методів господарювання на землі, що не створюють ризиків і загроз для безпеки здоров'я людям, не завдають шкоди навколишньому природному середовищу. Перш за все, це спостерігається при переході на органічне сільськогосподарське виробництво. При цьому – незалежно від рівня розвитку, форми власності, методів організації – органічне агровиробництво має свої специфічні, притаманні лише йому особливості, які істотно відрізняють цей екологоспрямований напрям

ведення сільського господарства на відміну від так званої інтенсивної системи агровиробництва.

Розглянемо найбільш характерні особливості органічного агровиробництва, які впливають на якість і безпечність сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, формування гармонії сільського господарства з природою.

По-перше, органічні аграрні формування функціонують в умовах ризику і невизначеності. Однією з причин є те, що в сільському господарстві економічний процес відтворення тісно переплітається з природними (біологічними) процесами, а вирощена органічна сільськогосподарська продукція виробляється за допомогою живих організмів (рослин, тварин, мікроорганізмів), які часто функціонують як засоби виробництва. Оскільки ці живі організми розвиваються за біологічними законами, то цим і зумовлюється відома залежність процесу відтворення в сільському господарстві від природних факторів, що, в свою чергу, вимагає всебічного врахування їх і глибоких знань агробіологічної науки.

Основою регулювання кругообігу речовин у землеробстві і досягнення бездефіцитного балансу гумусу в ґрунтах є раціональне застосування органічних добрив, які найбільше впливають на вміст гумусу. Цілісний підхід органічного господарювання вимагає того, щоб виробництво тваринницької продукції сприяло врівноваженню систем сільськогосподарського виробництва, забезпечуючи потреби рослин у поживних елементах та збагачуючи ґрунт органічними речовинами. Оскільки тваринництво в рамках біологічного (органічного) способу прив'язане до землі сільськогосподарського призначення, Постановою Комісії (ЄС) № 889/2008 встановлено заборону на безземельне утримання худоби. Зважаючи на той же цілісний підхід органічного господарювання, доцільно щоб і при виробництві органічної рослинницької продукції утримувалася худоба для виробництва органічного добрива.

Тому, тваринництво є обов'язковою складовою організації сільськогосподарського виробництва в органічних виробничих підрозділах, оскільки воно забезпечує сільськогосподарські землі необхідними поживними речовинами і, відповідно, сприяє покращенню та розвитку сталого аграрного виробництва.

По-друге, на відміну від промисловості до процесу органічного сільськогосподарського виробництва залучено не три, а чотири ресурси – основні і оборотні фонди, жива праця і земля, причому земля в сільському господарстві є головним засобом виробництва, тоді як в інших галузях (крім добувної) вона є лише просторовим базисом. Як основний засіб виробництва земля вимагає свого відтворення на розширеній основі, що породжує низку специфічних проблем, пов'язаних із збереженням та підвищенням родючості ґрунту.

Основою органічного агровиробництва є придатність земель для його ведення, придатних для виробництва екологічно чистої продукції [19, с. 10]. У зв'язку з цим, органічне сільськогосподарське виробництво жорстко прив'язане до екологічно чистих природних земель, що, відповідно, розцінюється як просторовий фактор, а також як предмет праці і головний засіб праці. Загальна площа земель сільськогосподарського призначення становить 11% світового земельного фонду, що займає 1,5 млрд. га, з яких понад 30 млн. га відведено під органічне землеробство.

У сучасних умовах глобалізації економічних і суспільних процесів сільськогосподарські угіддя через нераціональне використання і впливу на них різноманітних забруднювачів навколишнього природного середовища втрачаються якісні властивості ґрунту.

В Україні лише одне із кожних 10 га сільськогосподарських угідь має більш-менш нормальний екологічний стан. На земельних угіддях сільськогосподарського призначення широко поширена водна і вітрова ерозія ґрунтів, а площі рекультивації порушених земель за роки незалежності внаслідок затяжної економічної кризи багаторазово скоротилися.

Якісний стан землі поліпшується за умови її раціонального використання як засобу виробництва. Однак для підтримання необхідного рівня родючості слід не тільки відшкодовувати спожиті речовини ґрунту, але й відновлювати його якісні показники, що пов'язано із значними матеріально-технічними та фінансовими затратами. При цьому окупність основних обсягів інвестицій розтягнута у часі та вимірюється роками, що стримує вкладання коштів у екологічно спрямоване сільське господарство. Для пом'якшення впливу цих об'єктивних факторів, земельні угіддя в усіх країнах – незалежно від форми власності – розглядаються як загальнонаціональне багатство, а кошти на їх збереження виділяються з національних бюджетів. Отже, земельний фактор має важливе значення при розміщенні органічного сільськогосподарського виробництва на території країни та визначенні його спеціалізації.

По-третє, виробництво органічної сільськогосподарської продукції переплітається з невідкладними йому природними процесами. Поєднання трудових процесів з сезонними природними особливостями (зокрема в землеробстві) зумовлює розбіжності між робочим періодом і періодом виробництва. З огляду на це, імовірність окупності капіталу та одержання прибутку пов'язані з великими ризиками.

Сезонний характер виробництва сільськогосподарської продукції дає можливість тим, хто її скуповує, варіювати ціни не на користь виробникам і кінцевим споживачам. У сезонний період спостерігається зниження цін на сільськогосподарську продукцію, що призводить до зменшення прибутків товаровиробників. Низькі доходи стають причиною консервації, технічної і технологічної відсталості виробництва, що в подальшому призводить до втрат конкурентоспроможності [6, с. 8].

Специфічність проблеми породжує також нерівномірність використання робочої сили протягом року і загострює соціально-економічну ситуацію на селі. У сільському господарстві відбувається прискорене зношення виробничих фондів сільськогосподарського призначення.

Використовуючи інтеграційні надбання, країни ЄС успішно розв'язують ці проблеми шляхом формування інноваційних стратегій органічного (біологічного, екологічного) сільського господарства.

По-четверте, порівняно з інтенсивним сільськогосподарським виробництвом органічне є менш ефективним. Вкладений у нього капітал забезпечує менший прибуток. З огляду на це, низькодохідне органічне сільське господарство не здатне на рівних умовах (порівняно з традиційним сільським господарством) брати участь у міжгалузевій конкуренції без належної зовнішньої підтримки.

Як уже зазначалося, ефективне функціонування органічного сільського господарства залежить від використання біологічних факторів, які зумовлюють безперервність процесу виробництва в галузі. Як наслідок, в органічному агровиробництві, як і в сільському господарстві загалом, досягнення науково-технічного прогресу впроваджуються повільніше, ніж у промисловості. В умовах глобалізації світової економіки і зростаючого попиту на екологічно чисті продукти харчування саме біологічні процеси (розвиток рослин і тварин) ставлять особливі умови до науково-технічних розробок і визначають певні межі для їх впровадження. Науково-технічні новації можуть бути виправдані в разі забезпечення і сприяння нормальному проходженню біологічних процесів у землі, рослинах та тваринах.

По-п'яте, органічне сільське господарство відрізняється значною територіальною розосередженістю, оскільки сільськогосподарське виробництво здійснюється на великих площах у зонах придатних для виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції. Звідси виникає потреба у дотриманні відповідних вимог стандартів щодо технології виробництва, застосування систем сільськогосподарських машин і обладнання, використання добрив тощо. Задовольнити такі вимоги можливо, використовуючи вимоги міжнародної стандартизації. Для досягнення цієї мети, розробляються і впроваджуються в практику стандарти сільськогосподарської продукції, методи випробувань, певна система

класифікації термінів і визначень, управління якістю продукції та навколишнім природним середовищем.

По-шосте, органічне аграрне виробництво характеризується консервативністю та нееластичністю, неадекватністю реагування на умови та вимоги ринку. Так, при динамічному зростанні споживчого попиту на органічну продукцію особливості сільськогосподарського виробництва не дозволяють йому оперативного зреагувати і збільшити її обсяги. Існує ряд обмежень щодо підвищення темпів зростання органічного сільськогосподарського виробництва. Перш за все, не можна суттєво розширити площі земель під органічне агровиробництво, навіть за умови збільшення обсягу інвестиційних вкладень, що зумовлене природною обмеженістю сільськогосподарських угідь придатних до екологічно чистого виробництва продукції. Крім цього, поголів'я тварин для виробництва органічної тваринницької продукції має бути народжене у виробничих підрозділах, які працюють на органічних засадах.

По-сьоме, в умовах коливання попиту на агропродовольчі товари органічне сільське господарство, внаслідок своєї інертності та консервативності, не може швидко пристосовуватися до мінливих обставин. Неможливо, наприклад, скоротити або збільшити площі та виробництво сільськогосподарських культур, якщо вже проведено посівні роботи, або ж скоротити виробництво молока та м'яса без скорочення поголів'я, оскільки це вимагає певного проміжку часу.

По-восьме, в умовах нерегульованої ринкової економіки та свободи конкуренції ціни на монополізованому секторі промисловості зростають значно швидше, ніж у демонополізованому сільському господарстві, що створює непереборний, особливо для органічного агровиробництва, диспаритет цін між вартістю екологічно чистої сільськогосподарської продукції та вартістю ресурсів, необхідних для її виробництва.

Сучасні ринкові трансформації в аграрному секторі України вимагають обов'язкового державного впливу на сільськогосподарське виробництво, в

тому числі і на органічне агровиробництво, через розбудову відповідної системи інституцій та механізмів регулювання. Держава як загальноекономічний інститут повинна забезпечувати співвідносні умови поведінки економічних суб'єктів через ефективну цінову політику та інтервенційну систему [40, с. 380-381].

По-дев'яте, через щорічні коливання в часі результатів виробництва, пов'язаних з природно-кліматичними умовами, в органічному сільському господарстві незмірного більшого значення, ніж в інших галузях, набуває питання створення продовольчих запасів. Така залежність від природних умов викликає необхідність створювати в органічних агрогосподарствах значні страхові резерви насіння, кормів на випадок неврожаю, спричиненими форс-мажорними обставинами – посухою, градобоєм, повеннями, тощо.

Наведений перелік особливостей органічного агровиробництва є підставою для розуміння важливості врахування в національній аграрній політиці переваг економічної інтеграції, в тому числі і міжнародної, при формуванні і розвитку його організаційно-економічних засад. У країнах ЄС завдяки реалізації переваг міжнародної економічної інтеграції визначаються закономірності, здійснюється державне регулювання аграрної економіки.

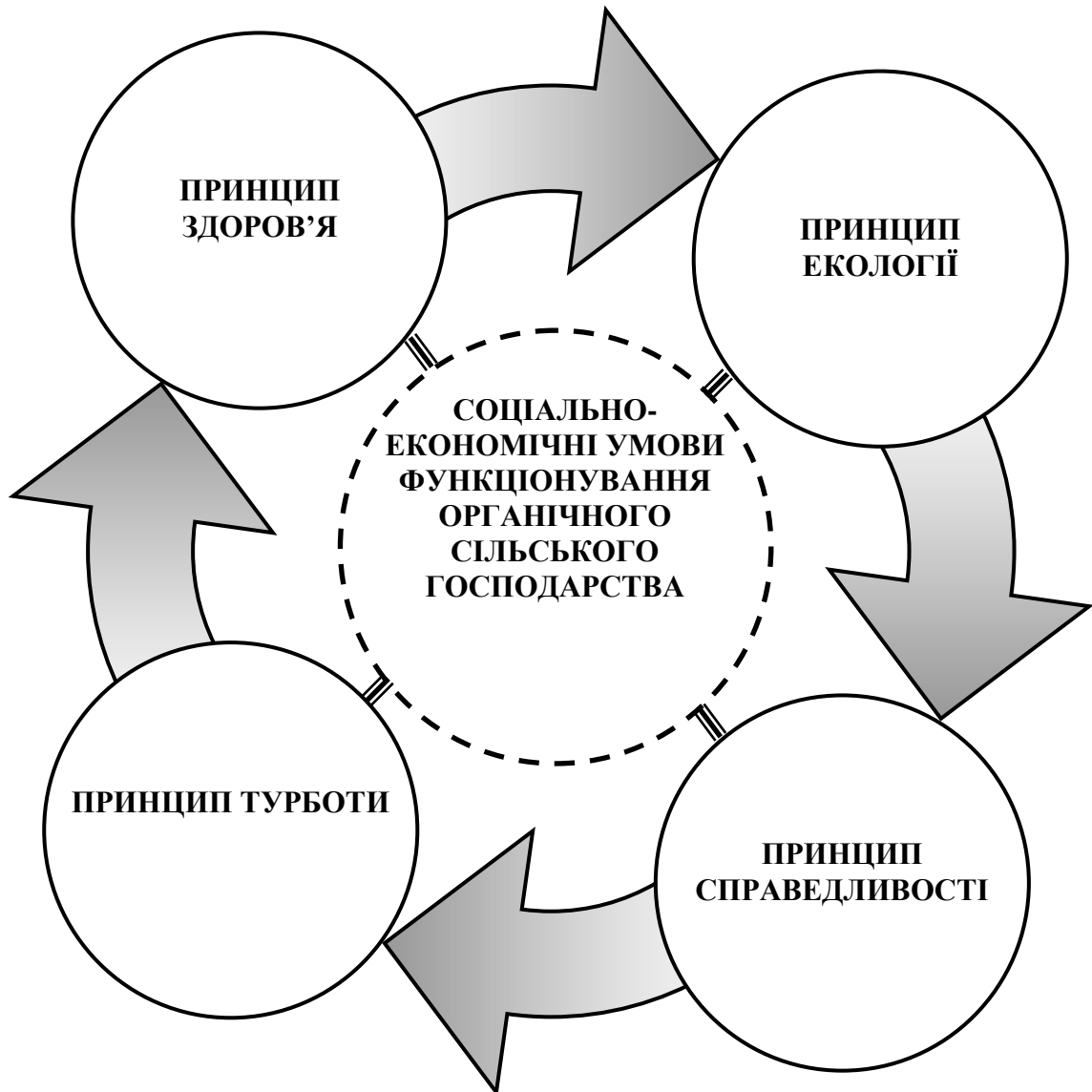
Особливості органічного агровиробництва, як і принципи його функціонування притаманні сільському господарству генетично. Для змістовної характеристики і системного бачення соціально-економічних умов функціонування органічного сільського господарства необхідно чітко структурувати принципові підходи спонукання органічного руху, у всій його різноманітності.

За визначенням Міжнародної федерації органічного сільськогосподарського руху (International Federation of Organic Agriculture Movements – IFOAM): “Органічне сільське господарство – виробнича система, що підтримує здоров'я ґрунтів, екосистем і людей” [45]. Згідно з правилами ведення органічного сільського господарства, воно має ґрунтуватися на наступних принципах: здоров'я (органічне сільське

господарство повинно підтримувати й поліпшувати оздоровлення ґрунту, рослин, тварин, людини та планети як єдиного й неподільного цілого); екологія (органічне сільське господарство повинне ґрунтуватися на живих екологічних системах і циклах, працювати, співіснувати з ними й підтримувати їх); справедливість (органічне сільське господарство повинне будуватися на відносинах, що гарантують справедливість із урахуванням загального стану навколишнього природного середовища й життєвих можливостей); турбота (управління органічним сільським господарством повинне мати запобіжний і відповідальний характер і бути орієнтованим на захист здоров'я та добробуту нинішніх, майбутніх поколінь і навколишнього природного середовища) [45]. Схематично взаємозв'язок наведених принципів, які регулюють розвиток основ, програм і стандартів IFOAM щодо ведення органічного сільського господарства можна представити таким чином (рис. 1.2).

Разом з тим, слід зазначити, що сталість розвитку виробництва та переробки органічної продукції ґрунтується на багатьох більш деталізованих принципах, які впливають із вищезазначених – пріоритетних. Значимість деталізованих принципів зумовлена регіональними соціально-економічними, кліматичними та історико-культурними особливостями. До таких принципів слід віднести:

- виробництво високоякісної сільськогосподарської продукції та продуктів харчування в достатній кількості;
- узгодження виконання сільськогосподарських робіт у системі агровиробництва з природними циклами та живими системами ґрунтів, рослинного і тваринного світу;
- визнання більш широкого соціального й екологічного впливу поза та в межах системи органічного виробництва та переробка продукції;
- збереження і покращення родючості та біологічної активності ґрунтів за допомогою місцевих культурних, біологічних і механічних методів замість використання зовнішніх чинників виробництва (ресурсів);

Рис. 1.2. Основні принципи, що формують соціально-економічні умови функціонування органічного сільського господарства [14]

- збереження агро- та біорізноманіття в агрогосподарствах та їх оточенні шляхом використання сталої системи сільськогосподарського виробництва і захисту живої природи;
- сприяння належному використанню та збереженню водних ресурсів з усіма їх живими організмами;

- використання в системах виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, на скільки це можливо, відновлювальних ресурсів, запобігання їх втратам і забрудненню;
- стимулювання місцевого й регіонального виробництва органічної продукції та руху її до споживачів;
- створення гармонійного балансу між виробництвом рослинницької органічної продукції та тваринництвом;
- забезпечення сприятливого утримання свійських тварин, в яких вони проявляють природну поведінку;
- використання пакувальних матеріалів, які підлягають реутилізації або розкладанню біологічним шляхом;
- забезпечення кожному зайнятому працівникові в органічному агровиробництві або переробці його продукції рівня якості життя, який задовольняє вимогам здорового й безпечного середовища;
- спрямованість на становлення соціально-орієнтованого ланцюга “виробництва – переробка – реалізація” з дотриманням екологічних вимог;
- визнання важливості й необхідності вивчення місцевого досвіду та традиційних форм господарювання.

Виробництво органічної сільськогосподарської продукції є особливим способом сільськогосподарського виробництва, яке може відіграти важливу роль у переорієнтації аграрної політики, щодо реалізації кращої рівноваги між пропозицією і попитом на сільськогосподарську продукцію, захистом навколишнього природного середовища.

1.3. Світовий досвід розвитку органічного агровиробництва

Складна екологічна ситуація значною мірою спричинена інтенсивною сільськогосподарською діяльністю, спостерігається в більшості країн світу. Тому держави, насамперед економічно розвинуті, дедалі активніше

впроваджують альтернативні системи сільського господарювання. На сьогоднішній день в світі понад 60 років впроваджуються альтернативні методи виробництва, які є обов'язковою складовою сталого сільського господарства.

Науковими розробками з цього питання займаються фахівці Міжнародної федерації “Рух за органічне сільське господарство” (IFOAM), заснованої в 1973 році. Власне термін “Organic Farming” був запропонований саме цією організацією. У багатьох країнах світу досить активно функціонують ринки органічної сільськогосподарської продукції та органічних продуктів харчування, передусім у США та ЄС, де створена й успішно діє відповідна інфраструктура сертифікації, маркетингу та реалізації органічних продуктів.

Умови ведення органічної діяльності формалізуються і періодично переглядаються IFOAM (Міжнародна Федерація органічного сільськогосподарського руху) на основі консультацій із її членами. Окрім IFOAM, до складу якої входять 760 представників із понад 100 країн світу (у т. ч. 2 з України), на різних рівнях функціонують також міжнаціональні та національні об'єднання, членами яких є фермери і їх асоціації, переробні підприємства, вантажовідправники, сертифікаційні й консультаційні служби, брокери, дистриб'ютори, роздрібні торговці, що працюють у сфері органічної індустрії.

На кожному рівні затверджують і контролюють власні стандарти виробництва, перероблення та збуту органічної продукції. На міжнародному рівні таке управління здійснюється IFOAM, яка розробляє відповідні базисні вимоги, що конкретизуються і доповнюються з урахуванням місцевих особливостей на нижчих рівнях. Наприклад, IFOAM затверджує стандарти органічного тваринництва, ЄС співвідносить їх з європейськими умовами, національні союзи (асоціації) фермерів розробляють канони виготовлення молокопродуктів, а підприємства — детальні технології виробництва сирів, сметани, масла тощо.

Структурно система міжнародного регулювання органічного сільського господарства поєднує чотири складові, а саме: фермерів і переробників, тобто тих, хто виробляє органічну продукцію; органи інспектування або органи відповідного оцінювання, які підтверджують, що виробники дотримують певних правил; систему контролю за інспекторами, тобто їх акредитації (зазвичай це урядовий або приватний акредитований орган чи їх поєднання, які засвідчують компетентність інспекторів і відповідність їхньої діяльності визначеним вимогам); підсистему маркування, яка є практичним результатом усього зазначеного вище і вказує покупцеві на те, що продукцію вироблено згідно з наведеним механізмом.

За даними IFOAM, у світі налічується понад 31 млн. га земель, що використовуються для виробництва органічної сільськогосподарської продукції. Загалом понад 558 тис. ферм у 108 країнах світу є органічними, а у сферах виробництва, перероблення, торгівлі та розповсюдження таких продуктів зайнято мільйони людей.

Світовими лідерами серед країн світу за площею земель, зайнятих під органічним виробництвом, є Австралія, Аргентина, Китай та Бразилія [29]. До регіонів з найбільшими площами сільськогосподарських земель, що обробляються органічно, відносяться Австралія та Океанія (понад 12 млн. га), Європа (понад 8 млн. га) та Латинська Америка (понад 8 млн. га). По відношенню до загальної площі сільськогосподарських угідь, найбільші частки сільськогосподарських земель, що обробляються органічно, знаходяться на Фолклендських островах (37%), у Ліхтенштейні (30%) та в Австрії (16%).

За площею органічних земель на першому місці Австралія (12,1 млн. га), на другому — Китай (3,5 млн. га). В Австралії до того ж найбільша частка органічних площ у сільськогосподарських угіддях. В Європі найвищим цей показник є у Швейцарії та скандинавських країнах. У структурі органічних земель частка орних площ становить менше половини, решта — луки, пасовища і лісові угіддя для бджільництва [47].

Загалом, в Європі знаходиться 23% усіх органічних світових сільськогосподарських земель та налічується чотири країни, де понад 10% усіх земель сільськогосподарського призначення знаходиться під органічним сільськогосподарським виробництвом: це Ліхтенштейн (30%), Австрія (16%), Швейцарія (11,1%) та Швеція (10,8%). Найбільші площі земель, зайнятих під органічне виробництво в Європі мають Іспанія (1,1 млн. га), Італія (1 млн. га) та Німеччина (0,9 млн. га). Європейською країною з найбільшою кількістю підприємств, які займаються виробництвом органічної продукції, є Італія (понад 44 тис. виробників). Продукція органічного виробництва у Швейцарії займає 35% ринку продуктів харчування, у Німеччині та Австрії – 25% [7].

Найбільшим органічним ринком у Європі є Німеччина (8,6 млрд. євро), далі йде Франція (5,5 млрд. євро), за нею Великобританія (2,6 млрд. євро) та Італія (2,3 млрд. євро). У 2016 році німецький органічний ринок зріс до 9,5 млрд. євро, і став другим у світі за обсягами після американського (35,8 млрд. євро у 2015 р.). Пересічний європеєць за рік витрачає 36,4 євро на органічні продукти. Найбільше у світі споживання органічної продукції на душу населення припадає на Швейцарію (262 євро), друге місце посіла Данія (191 євро) і третє місце за Швецією (177 євро). Частка органічних продуктів у загальному обсязі продуктів харчування була найвищою в Данії (8,4%), Швейцарії (7,7%) і Люксембурзі (7,5%) [43; 53].

За матеріалами Дослідницького інституту органічного сільського господарства (FIBL), що працює в Швейцарії, Німеччині та Австрії, на виставці BIOFACH у Нюрнберзі (Німеччина) було презентовано остаточні дані по європейському органічному сектору за 2016 р., згідно з якими за цей рік він зріс на 13% і досяг майже 30 млрд. євро, у т.ч. органічний ринок ЄС збільшився до 27,1 млрд. євро. У Франції та Італії цей ринок зріс – на 15% [52, с. 120-250].

У Східноєвропейському регіоні перше місце за кількістю сертифікованих угідь органічного сільського господарства займає Україна, де організовано переважно виробництво зернових, зернобобових і олійних

культур. Якщо на початок 2003 р. в Україні було зареєстровано 31 господарство зі статусом “органічне”, то в 2014 р. нараховувалось вже 215 сертифікованих органічних господарств, а загальна площа сертифікованих органічних сільськогосподарських угідь складала 303,6 тис га [41, с. 35]. Найбільша кількість вітчизняних підприємств, що займаються виробництвом органічної продукції, розташовані у південній та західній частині України, а також у Полтавській області. З урахуванням високої природної родючості вітчизняних ґрунтів і відносно не високий рівень забруднення полів агрохімікатами, потенціал органічного землеробства в Україні вважається одним із найбільших у світі [32]. За даними Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО), агроекологічний потенціал урожайності в Україні становить 6,2 т/га, а фактичний середній збір урожаю – 2,5 т/га. Це є найбільший у світі потенціал, який може бути використаний максимально ефективно при умові застосування органічних технологій землеробства.

Країни Північної Америки, крім того, що є одними із найбільших споживачів органіки в світі, також займаються й її виробництвом. 7% всіх органічних сільськогосподарських земель світу знаходиться в Північній Америці. З 1 липня 2009 року вступила в дію перша в світі спільна угода між регульованими органічними системами, що охопила Канадський органічний режим та Національну органічну програму США. Протягом останніх років у США зросли площі сертифікованої ріллі та пасовищ, хоча питомий об’єм органічних сільськогосподарських угідь у загальному земельному фонді складає лише 0,3% [13].

Найбільша частка, а саме 35%, органічної сільськогосподарської землі світу знаходиться в Австралії та Океанії. До цього регіону входять Австралія, Нова Зеландія та ряд острівних держав. 99% органічних сільськогосподарських угідь регіону знаходиться в Австралії. Австралійські органічні сільськогосподарські землі – це на 97% екстенсивні пасовища.

Багато країн світу, що розвиваються, нині стають потужними виробниками органічної продукції. Так, близько третини органічної землі у світі – більше 12 млн. га – знаходиться в країнах, що розвиваються. Більшість такої землі знаходиться в Латинській Америці, Азія та Африка посідають друге й третє місце відповідно.

Попит на органічну продукцію в основному виявляє населення країн, де досягли певного рівня економічного розвитку й утворився прошарок населення, яке не лише вірить у корисність такого продовольства для людського організму, але й здатне платити вищу ціну за його екологічну чистоту. Відповідно найрозвиненішими є ринки органічної продукції країн Північної Америки і Західної Європи, кожний житель яких у середньому щорічно витрачає на придбання зазначених товарів 30-50 доларів.

Уряди цих держав вдаються до заходів, спрямованих на екологізацію сільського господарства. Зокрема вони вводять митне регулювання ввезенню хімічних добрив, преміальні за невикористання хімічних засобів, державні субсидії для ведення органічного землеробства і на період конверсії (переходу від традиційного сільськогосподарського виробництва до органічних технологій), частково компенсують вартість процедур із сертифікації й контролю тощо.

В Латинській Америці обробляється 23% від загальної площі органічної землі в світі. Основними країнами в цьому регіоні, що займаються органічним виробництвом, є Аргентина, Бразилія, Уругвай та Домініканська Республіка. 90% органічної продукції з країн Латинської Америки йде на експорт в Європу, Північну Америку та Японію. Важливими експортними органічними культурами є тропічні фрукти, зернові, кава, какао, цукор та м'ясо. На місцевих ринках органічна продукція продається в основному в великих містах. Важливим чинником, що сприяє розвитку органічного виробництва в країнах Латинської Америки є державна підтримка, зокрема ефективно діючі законодавство та стандарти для органічного сектору економіки.

Загальна площа органічних сільськогосподарських земель в Азії дорівнює більше 3,3 млн. га, це 9% від всіх світових площ сільськогосподарських земель, зайнятих під органічним виробництвом. Найбільші виробники органічної продукції в Азії – Китай та Індія. Важливу роль в Індії відіграють органічні площі дикорослих рослин, а в Китаї, Бангладеш і Таїланді важливим напрямком органічного виробництва є аквакультура. Переважна більшість сертифікованої органічної продукції в Африці та Азії призначена на експорт.

Близько 3% від всіх світових площ органічної сільськогосподарської землі знаходиться в Африці. До африканських країн, в яких знаходяться найбільші площі сільськогосподарських угідь, що використовуються для органічного виробництва, відносяться Уганда, Туніс та Ефіопія. Туніс, зокрема, має органічне законодавство.

Споживання органіки в країнах, що розвиваються, знаходиться на низькому рівні в зв'язку з тим, що переважна більшість місцевого населення перебуває за межею бідності та є екологічно неграмотним. Попит на органічні продукти, як свідчить практика, зростає з підвищенням рівня економічного розвитку країн, добробуту, освіти та загальної поінформованості населення. Так, стрімкий економічний розвиток Китаю, Індії, Бразилії, країн Південної Африки, зумовив формування середнього та вищого класів і, як наслідок, активізацію споживання органічної продукції.

Нині активно розвивається місцевий ринок органіки в Азії. Вражає різноманітність каналів збуту – це спеціальні органічні базари, невеликі роздрібні магазини, відділи супермаркетів, багаторівневий прямиий продаж та Інтернет-магазини.

У США на державному рівні виробництво органічного продовольства було законодавчо регламентовано у 1990 р. Усі продукти, які продаються або маркуються у цій країні як органічні, мають бути сертифіковані згідно із затвердженими законом правилами. Близько 80% органічної продукції виробляють сімейні ферми, менші за розмірами, ніж традиційні

господарства. Переробляють і пакують таку продукцію невеликі та середні підприємства, розташовані, як правило, поблизу відповідних ферм. В США продукція органічного сільськогосподарського виробництва реалізується, у першу чергу, на місцевих фермерських ринках.

Європейський досвід свідчить, що 73% органічної продукції просувається через мережу роздрібної торгівлі, 15% – шляхом прямого продажу з підприємств-виробників і продажі через ринки, 12% реалізується через спеціалізовані магазини, в тому числі й Інтернет-магазини.

Європейські країни мають не лише досвід виробництва органічної продукції, а й ефективного її просування на внутрішньому та зовнішньому ринках. На підставі створеної нормативно-правової бази у сфері органічного виробництва, маркування органічної сільськогосподарської продукції і продуктів харчування, впроваджуються спеціальні державні програми у цій сфері, що спрямовані, зокрема, на стимулювання розвитку ринку органічної продукції в кожній країні Європейського Союзу. Це сприяє не тільки активному виробництву органічних продуктів, а й розробці якісного комплексу просування даного товару. Даний приклад корисно застосувати при створенні вітчизняного органічного ринку та при виході експортерів органічної продукції на зарубіжні ринки [37]. У табл. 1.1 систематизовано інформацію щодо регулювання ринку органічної продукції у зарубіжних країнах.

Засновником органічного сільського господарства та лідером у виробництві є Швейцарія, і сьогодні вона продовжує утримувати цей статус. Як і Данія, Австрія та Ліхтенштейн, Швейцарія належить до країн з найбільшим рівнем споживання органічних продуктів на душу населення. У 2015 р. органічні продукти склали 6,3% всіх харчових продуктів та напоїв Швейцарії [38]. Збільшення частки органічних продуктів на ринку свідчить, з одного боку, про зростаючу зацікавленість швейцарців в органічних харчових продуктах, а з іншого, про ефективне управління просуванням продукції на ринок. У 2015 р. швейцарські споживачі придбали органічних харчових продуктів на суму 230 швейцарських франків на душу населення. У

2015 р. майже три чверті органічних продуктів було продано через дві найбільші продовольчі торговельні мережі країни: “Coop” сума продажів становить 870 млн. швейцарських франків (47,5% всього швейцарського органічного ринку) та “Migros” сума продажів становить 484 млн. швейцарських франків (26,4% ринку). У 2015 р. прямий збут продукції (магазини на фермах, вуличні ринки тощо) також значно зріс (на 9,8% у порівнянні з попереднім роком). У 2015 р. обсяг прямих продажів досяг більше 100 млн. швейцарських франків, що склало 5,5% всього швейцарського органічного ринку [51].

Таблиця 1.1

Регулювання ринку органічної продукції у зарубіжних країнах [37]

Країна	Види контролюючих органів	Види організацій сертифікації	Національне маркування	Національна законодавча база про виробництво органічної продукції
Данія	Державні	Асоціації	III	+
Німеччина	Приватні, акредитовані державою	Асоціації	BIOSIEGEL	+
Австрія	Державні	Асоціації	AMA BIO	Частково, Кодекс харчування Австрії
Франція	Державні та приватні	Державні, приватні, асоціації	AB	-
Швеція	Приватні	Приватні	Відсутнє	-
Італія	Державні	Приватні	Відсутнє	-
Велика Британія	Державні	Приватні та асоціації	Відсутнє	-
Польща	Державні	Приватні та асоціації	Відсутнє	-
Китай	Державні	Державна і приватна, акредитовані державою	Organic	+
Японія	Державні	Приватні і некомерційні	JAS	+
Бразилія	Приватні і асоціації	Приватні і асоціації	Відсутнє	-
США	Акредитовані державою на рівні штатів, приватні	Державні на рівні штату, приватні	USDA Organic	+

На сьогоднішній день різниця в цінах між органічною та неорганічною продукцією на ринках різних країн в середньому становить: у Австрії 59% [43], в Італії 66% [53], в Німеччині і Австралії 80% [44; 51], в Швеції 109% [50]. Основними каналами просування органічної продукції є супермаркети, частка яких становить в загальній структурі продажів від 45 до 90%. У Франції, Швейцарії і США також популярні органічні супермаркети та спеціалізовані магазини, частка яких досягає 34 – 39%, а в інших країнах – від 4 до 15%. У Франції широко практикується прямий продаж органічної продукції у фермерських магазинах, на ринках і т.д. (12%). У Великобританії відносно високу питому вагу займають інші канали реалізації (9,9%), серед яких найбільш популярним є Інтернет-торгівля (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Канали просування органічної продукції зарубіжних країн [39]

Країна	Просування продукції через різні канали реалізації, %				
	Традиційні супермаркети	Органічні супермаркети	Спеціалізовані магазини	Прямі продажі виробників	Інші канали (м'ясні лавки, пекарні, Інтернет і т.п.)
Данія	90	-	4	6	-
Італія	86,5	-	13,5	-	-
Велика Британія	72,3	-	15,0	2,8	9,9
США	72,3	39,0		7	
Франція	45	38		12	5
Швейцарія	43	34		18	5

За прогнозами деяких дослідницьких компаній, ринок органічної продукції зростатиме до 2020 р. з оборотом у 200-250 млрд. дол. На рік. Це пояснюється збільшенням обсягів продажу органічної продукції в країнах, що розвиваються, але прогнозованої стабілізації попиту на ці продукти в провідних країнах поки не виявлено. На сьогодні у світі сформувалися повноцінні ринки органічної продукції в таких сегментах, як овочі та фрукти, молоко і молочні продукти, дитяче харчування, яйця й деякі інші продукти.

Існуючий світовий досвід розвитку органічного виробництва і ринку органічної продукції, а також підвищення ефективності просування органічних продуктів свідчить: щоб продукт був придбаний кінцевим споживачем повинні взаємодіяти три елементи: держава – виробник – споживач. Так, просування органічної продукції стане ефективним, якщо ключові повідомлення будуть зрозумілими і цінуватимуться великою кількістю осіб, які належать до цільових груп споживачів.

Висновки до 1 розділу

1. Обґрунтовано, що органічне сільськогосподарське виробництво можна розглядати як нову філософію взаємовідносин між людиною і агросферою. Це модифікація розвитку продуктивних сил, яка стала проявом і реакцією сучасної техногенної цивілізації на виклики соціально-технологічної кризи, що сьогодні розгортається, та стрімке погіршення стану навколишнього середовища.

2. Уточнено причини розвитку органічного сільського господарства: це не тільки прискорення науково-технічного, технологічного й економічного розвитку, в певній мірі криза традиційного землеробства, яка проявляється у високому рівні застосування мінеральних добрив, отрутохімікатів, антибіотиків, гормонів, споживанні генетично модифікованого продовольства, загрозі незворотного погіршення зовнішнього середовища, але й існуюча у світі глибока соціальна диференціація, поляризація в доходах, яка призводить до поляризації споживання продовольства, формує попит на продовольство особливої якості.

3. На основі узагальнення літературних джерел запропоновано визначення органічного сільськогосподарського виробництва, під яким слід розуміти цілісну систему управління агроєкосистемами, що враховує оцінку потенційних екологічних і соціальних ризиків та встановлює порядок

взаємовідносин економічних суб'єктів у процесі виробництва органічної сільськогосподарської продукції.

4. Виробництво органічної сільськогосподарської продукції є особливим способом сільськогосподарського виробництва, яке може відіграти важливу роль у переорієнтації аграрної політики, щодо реалізації кращої рівноваги між пропозицією і попитом на сільськогосподарську продукцію, захистом навколишнього природного середовища.

РОЗДІЛ 2.

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО АГРОВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ І СВІТІ

2.1. Аналіз і оцінка сучасного стану розвитку органічного агровиробництва в Україні

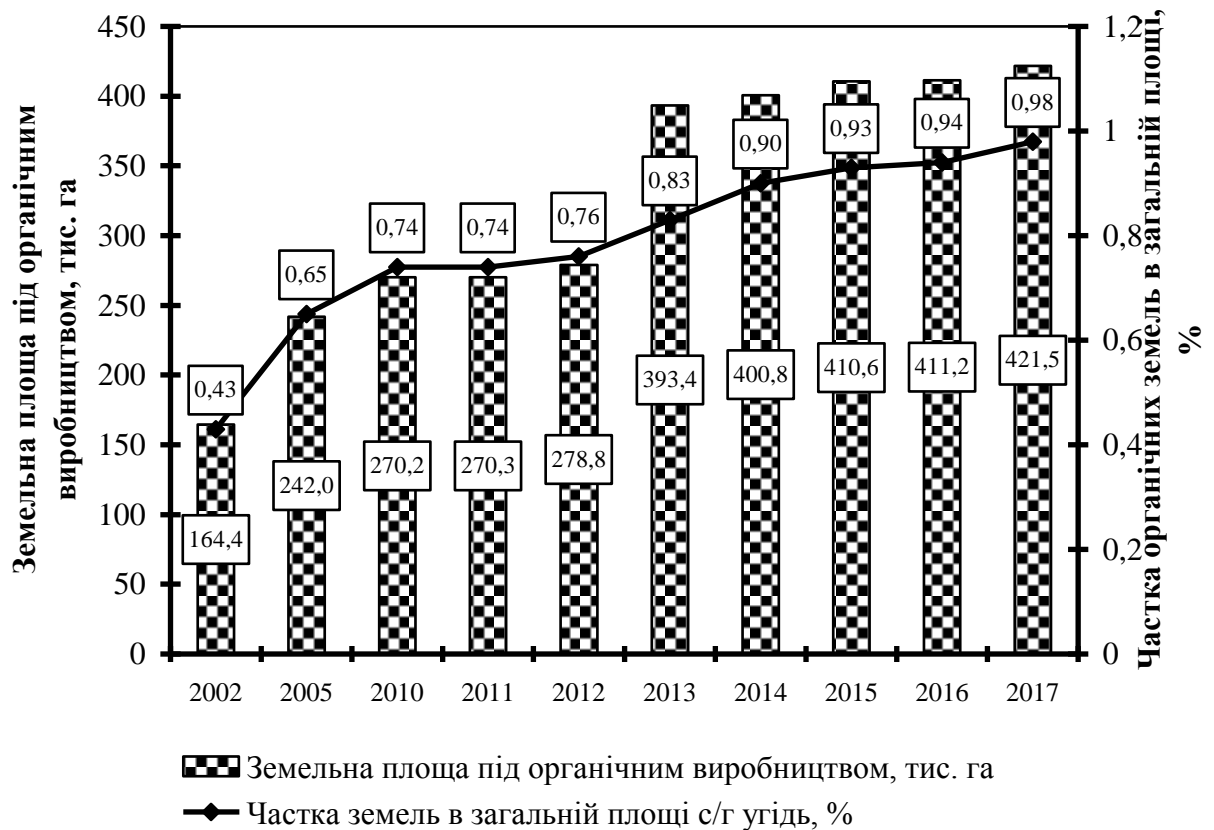
В Україні виробництво органічної продукції бере свій початок з кінця 90-х років ХХ ст. в переважній більшості воно було орієнтоване на збут своєї продукції на зовнішніх агро продовольчих ринках.

На сьогодні в Україні розвиток органічного виробництва є досить перспективним, адже за якісним складом земельних угідь вона посідає одне з провідних місць у світі. Вона має значний потенціал для виробництва органічної сільськогосподарської продукції, її експорту, споживання на внутрішньому ринку.

На сучасному етапі в Україні органічним агровиробництвом займаються переважно великі сільськогосподарські підприємства, які мають площу понад 3 тис. га. Для підтвердження органічного статусу своєї продукції товаровиробники, переробні підприємства та заклади торгівлі проходять сертифікацію.

Вченими, при оцінці і економічному аналізі інтенсивності використання земель придатних для ведення органічного землеробства в окремих країнах, найчастіше використовується показник частки земель під органічним агровиробництвом у загальній площі сільськогосподарських угідь. За даними міжнародних експертних організацій в аграрному секторі України у 2017 р. площа земель сертифікованих Міжнародною федерацією органічного сільськогосподарського руху (IFOAM) під органічним

землеробством займала більше 400 тис. га, що складає близько 1% у загальній земельній площі сільськогосподарських угідь країни (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Динаміка зростання обсягів сертифікованих земельних угідь в органічному агровиробництві і їх частки в загальній земельній площі сільськогосподарських угідь України, 2002-2017 рр.

Джерело: Побудовано за даними [25].

Варто зауважити, що за досліджуваний період (2002-2017 рр.) в сільському господарстві України площа органічних земель зросла в 2,5 раза, що значно перевищує темпи світових змін у нарощуванні земель під органічним землеробством – 21,1%.

Що стосується спеціалізації господарств на виробництві тієї чи іншої сільськогосподарської продукції органічного виробництва, то варто зазначити, що Україна займає перше місце в східноєвропейському регіоні щодо площі органічної ріллі, спеціалізуючись переважно на виробництві

зернових, зернобобових та олійних культур. Органічне тваринництво в Україні майже не розвивається. Впровадження технологій органічного виробництва у галузь тваринництва пов'язане з низкою проблем, найскладніші з яких – нерозвиненість внутрішнього ринку збуту та відсутність державної підтримки, тому перехід на органічне виробництво нині є збитковим [5].

Близько 60% посівів під сільськогосподарськими культурами на землях України припадає на чотири основні культури: пшеницю, ячмінь, соняшник і кукурудзу; 3% займає горох; гречка – 2%; решта (37%) розподіляється між іншими культурами органічного землеробства (соя, рапс, жито, овес, сорго, просо, гірчиця, цукрові буряки, еспарцет). Отже, ринок органічної продукції рослинництва в Україні представлений, в основному, зерновими та олійними культурами

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства, станом на початок 2017 року Україна займає 11-те місце серед країн Європи та 20-те у світі за загальною площею сільськогосподарських угідь, сертифікованих як органічні. За останні 5 років вони збільшилися на 54% і на сьогодні складають 421 500 га. 48,1% зайняті під вирощування зернових, що ставить нас на 7-ме місце серед країн-виробників органічних зернових. Понад 16% займають олійні – 5-те місце у світі; 4,6% займають бобові – 7-ме місце. Під овочами зайняті 2% угідь – 10-те місце, а під фруктами – 0,6%.

Більшість господарств, які займаються виробництвом органічної продукції, розташовані на півдні країни – Одеська, Херсонська області, у західній Україні – Закарпатська, Львівська, Хмельницька області, а також у Київській, Вінницькій та Харківській областях [24].

Доволі часто ці господарства є учасниками міжнародних проектів (зокрема зі Швейцарією та Німеччиною) щодо впровадження органічного землеробства в Україні та співпрацюють з іноземними компаніями. Українські сертифіковані органічні господарства – різного розміру – від

кількох гектарів, як і в більшості країн Європи, до декількох тисяч гектарів ріллі [25].

Дослідження показують, що сучасна модель сертифікованого органічного сільського господарства формується в двох основних напрямках. Перший – підприємницький, представлений великими і середніми господарськими структурами, створеними на базі земельних і майнових паїв колишніх членів колективних сільськогосподарських підприємств, які орієнтовані на одержання максимального прибутку і забезпечення органічною продукцією внутрішнього агропродовольчого ринку. Крім цього, підприємства першого напрямку зосереджують свою діяльність на розширенні обсягів експорту органічної продукції в країни, які здійснюють сертифікацію виробництва (ЄС, Швейцарії, Японії та ін.).

Другий напрям розвивають в основному фермерські господарства, які відносяться до групи малого агробізнесу, в основному на внутрішньому ринку.

Наведені дані свідчать, що органічне сільськогосподарське виробництво концентрується у великих господарствах і значно відрізняється від функціонуючої моделі органічного виробництва країн ЄС (рис. 2.1).

Лідерами за кількістю операторів органічного ринку є Київська область (58 операторів), Херсонська, Одеська (по 38 операторів), Житомирська (27 операторів) та Львівська (26 операторів) області. Аутсайдерами органічного ринку за кількістю операторів є Чернівецька (4 оператори), Тернопільська, Сумська (по 7 операторів), Рівненська (8 операторів) та Івано-Франківська (9 операторів) області.

Згідно з наведеними даними, за площею сільськогосподарських органічних земель в Україні лідирують чотири області — Одеська (102,2 тис. га), Херсонська (75,9 тис. га), Дніпропетровська (37,8 тис. га) та Житомирська (31,6 тис. га). Найменшою кількістю органічних земель відзначаються Чернівецька (26 га), Сумська (586 га), Івано-Франківська (764

га), Закарпатська (1836 га), Волинська (2327 га) та Харківська (2388 га) області.

Рис. 2.1. Органічна карта України станом на 31.12.2016 р. [54]

Лідерами органічного агровиробництва в Україні є ПП «Агроекологія» (Полтавська обл.), група компаній «Етнопродукт» (Чернігівська обл.), ТОВ «Галекс-Агро» (Житомирська обл.), «Органічне господарство «Махаріші» (Херсонська, Миколаївська обл.), ПП «Мельник» (Вінницька обл.), ТОВ «Чистий продукт-С» (Донецька обл.) та інші [8].

В основу сертифікації земель покладено базові стандарти Міжнародної федерації органічного сільськогосподарського руху (IFOAM), а процедура сертифікації здійснюється відповідно до стандартів органічного агровиробництва і маркування органічної сільгосппродукції та продуктів харчування щодо ринку експорту. Вітчизняні сільськогосподарські підприємства, які займаються виробництвом органічної продукції, її

експортом на зовнішні ринки інспектуються іноземними сертифікаційними органами, які працюють в Україні.

Характерно що, період конверсії, який передує органічному виробництву досить дорого обходиться сільськогосподарським товаровиробникам. Зокрема, протягом перехідного періоду, який триває в середньому 3 роки, необхідно розробити нові ринкові стратегії та привести традиційні господарські процеси у відповідність до вимог органічного виробництва. В окремих випадках це пов'язано з повною заміною наявних у господарствах тварин і рослин на їх більш стійкі різновиди. Це посилює ризик втрати концепцією органічного агровиробництва своїх позицій у конкурентній боротьбі з альтернативними стратегіями сталого розвитку сільського господарства [41].

Порівняльний аналіз темпів змін кількості сертифікованих органічних підприємств в Україні за період 2002-2017 рр. показав, що їх чисельність зросла в 12 разів і досягла в 2017 р. – 375 одиниць (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Порівняльна оцінка темпів змін кількості сертифікованих органічних аграрних підприємств і середнього розміру їх земельних угідь в Україні, 2002-2017 рр.

Показники	Роки									
	2002	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Кількість сертифікованих органічних господарств, од.	31	72	142	155	164	175	182	210	360	375
Середній розмір земельних угідь в органічному господарстві, га	5304,8	3360,8	1903,0	1755,0	1700,0	1445,7	2202,1	1955,0	1142,2	1120,0

Джерело: Розраховано за даними [25].

З наведених даних також видно, темпи росту кількості органічних господарств перевищують темпи росту площ органічних сільськогосподарських угідь. Показник середнього розміру вітчизняного

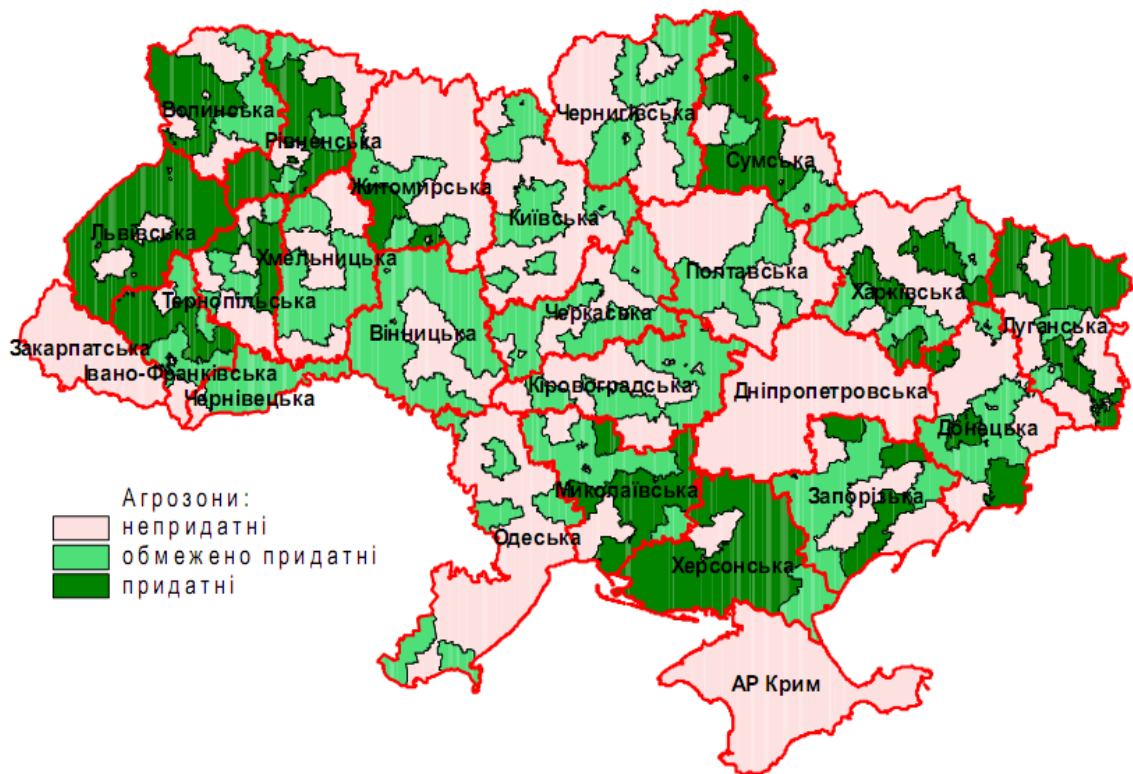
органічного господарства стрімко знизився з 5304,8 га до 1120,0 га або на 88,9%. Така динаміка може свідчити про певні процеси перерозподілу ринку у цій сфері та що новоутворені органічні господарства зазвичай невеликі підприємства, які вирощують органічну продукцію на незначних площах і несуттєво примножують основний фонд органічних сільськогосподарських угідь. Цей трансформаційний процес передусім пов'язаний із спеціалізацією виробництва продукції, яка виробляється, а також залученням до органічного виробництва менших за площею господарств, що поступово може надати органічному виробництву ознак соціального при здійсненні господарської діяльності через забезпечення доходів малих і середніх господарств. На жаль, розвиток малих і середніх підприємницьких структур в аграрному секторі, не є пріоритетним для країни через державну політику сприяння переважно великому бізнесу.

Більшість органічних операторів в Україні сертифіковані за органічним стандартом ЄС, що є еквівалентним Регламентам ЄС 834/2007 та 889/2008, що застосовується як для експорту органічної продукції, так і на внутрішньому ринку. Українські органічні оператори також часто сертифіковані відповідно до Національної органічної програми США (NOP). Інші органічні стандарти, які використовують в Україні: Bio Suisse (Біо Свісс, Швейцарія), Bioland (Біоланд, Німеччина), Naturland (Натурланд, Німеччина), COR (Канада), Soil Association (Велика Британія) та KRAV (Швеція) [35].

Великі можливості для розвитку органічного сектора зосередженні в Україні, внаслідок наявності земельного потенціалу, який придатний для виробництва органічної продукції. На основі проведеного фахівцями Інституту агрохімії і ґрунтознавства НААН України аналізу еколого-токсикологічного стану орних земель України, виділено зони придатності для вирощування екологічно чистої продукції [19, с. 82]. Дослідження вчених показали, що антропогенне забруднення території України має не суцільний, а локальний характер (рис. 2.2). В Україні ще залишилася частина чистих

земель, де рівень забрудненості значно нижчий порівняно з країнами Західної Європи.

Рис. 2.2. Придатність території України для вирощування екологічно чистої сільськогосподарської продукції

Джерело: За даними [19].

За даними М.К. Шикули, в Україні залишилось чотири невеликих регіони, де ґрунти ще не забруднені до небезпечних меж і де можливе вирощування екологічно чистої продукції на рівні найсуворіших світових стандартів, зокрема:

Північно-Полтавський – охоплює більшу частину Полтавської області (за винятком регіонів, що прилягають до міст Кременчука та Комсомольська), північно-західні райони Харківської області, південно-західні райони Сумської області, південно-східні райони Чернігівської області та східні райони Київської і Черкаської областей (лівобережна частина).

Вінницько-Прикарпатський – тягнеться широкою смугою близько 100 км від м. Попельня Житомирської області і простягається до півночі Вінницької, Хмельницької та Тернопільської областей у напрямку до м. Львова.

Південно-Подільський – включає невелику південно-східну частину Вінницької області, південно-західну частину Кіровоградської області, північ Миколаївщини і північну половину Одеської області.

Північно-східно-Луганський – охоплює Міловський і Новопсковський райони Луганської області [10].

Але лише наявності територій, потенційно придатних для ведення органічного виробництва, ще недостатньо. Слід чітко уявляти, що перехід від звичайних (інтенсивних) технологій агровиробництва до органічного землеробства є досить тривалим процесом та супроводжується певними ризиками і необхідністю вирішення низки проблем.

На території Луганської області не сертифіковано жодного оператора органічного виробництва [10], проте північна її частина входить до північно-східно-Луганського регіону, який визначений як безпечний щодо виробництва екологічно чистої продукції. Безпечними є також південно-західні райони Сумської області (один оператор органічного виробництва), частина Тернопільської області (три оператори органічного виробництва), деякі райони Миколаївської області (чотири оператори органічного виробництва).

До основних чинників, які стримують виробництво органічних продуктів, П. С. Зоря, С. В. Мамалига, Л. В. Породіна відносять наступні [16, 21, 28]:

- нерозвиненість внутрішнього ринку;
- домінування імпортової органічної продукції на ринку;
- недостатня розвиненість інфраструктури торгівлі органічною продукцією;
- наявність недобросовісних виробників на ринку;

- недосконалість нормативно-правової бази;
- недостатня кількість офіційно зареєстрованих сертифікаційних центрів;
- слабкий розвиток інтеграції з міжнародними структурами та обмежений доступ на зовнішні ринки органічної продукції;
- відсутність державної підтримки, недостатня просвітницька робота.

Основні ризики розвитку вітчизняного ринку органічних продуктів, як і загалом світового органічного ринку, полягають у забезпеченні позитивної динаміки їх виробництва і зближенні цін на конвенційну та органічну продукцію, а також у налагодженні безперервного збуту останньої.

Розвиток органічного агровиробництва лімітується також існуванням жорстких стандартів у цій сфері діяльності, дотримання яких під силу далеко не всім виробникам. Це також посилює ризик втрати концепцією органічного виробництва своїх позицій у конкурентній боротьбі з альтернативними стратегіями сталого розвитку сільського господарства.

Не виключені ризики для розвитку вітчизняного органічного виробництва і розширення ринку органічних продуктів від тиску світової агрохімічної і біотехнологічної індустрії на виробників і осіб які формують політику в даній сфері, а також конкуренція з боку альтернативних систем виробництва агропродовольчої продукції.

З вище викладеного можна зробити, що в Україні дуже доцільно впровадження органічного сільського господарства, тому що це прияє:

- відтворенню родючості ґрунтів та збереженню навколишнього середовища;
- розвитку сільських територій та підйому рівня життя сільського населення;
- підвищення ефективності та прибутковості сільськогосподарського виробництва;
- забезпеченню споживчого ринку здоровою якісною продукцією;
- зміцненню експортного потенціалу держави;

- необхідністю поліпшення іміджу України як виробника та експортера високоякісної здорової органічної продукції;
- забезпеченню продовольчої безпеки в Україні;
- поліпшенню загального добробуту громадян держави.

2.2. Сучасний стан ринку органічної продукції в Україні

В Україні виробництво органічної продукції та формування відповідного ринку перебуває на початковому етапі свого розвитку, хоча потенціал органічного сільськогосподарського виробництва на родючих українських землях оцінюється дуже високо. В нашій державі нараховується близько 8 млн. га екологічно чистих земель. Вони переважно знаходяться у Полтавському, Східно-Луганському, Вінницькому, Прикарпатському та Подільському регіонах України.

Щодо України, то вона має потенціал для виробництва органічної сільськогосподарської продукції, реалізації її на експорт та внутрішнього споживання. З'являється попит на екологічно чисту продукцію у населення, але ринок органічних продуктів харчування ще тільки починає формуватися. Все ще відсутнє виробництво згідно з органічними стандартами тваринницької продукції. Переробка органічної продукції та виробництво органічних продуктів харчування також знаходяться на початковій стадії розвитку. Відсутність національного органу сертифікації, маркетингового досвіду реалізації органічної продукції, високі ціни на неї, недостатня обізнаність споживачів, обмеженість товарного асортименту стримують розвиток пропозиції такої продукції з боку вітчизняних виробників. Розвиток органічного сільського господарства буде сприяти покращенню економічного, соціального та екологічного стану в Україні, комплексному розвитку сільської місцевості, поліпшенню здоров'я населення та стати одним із факторів посилення економічних зв'язків з країнами ЄС.

На думку фахівців, Україна здатна забезпечити повний асортимент продукції органічного сільського господарства для внутрішнього ринку та зробити вагомий внесок до експортного потенціалу країни. Дослідження показало, що на сьогодні не існує офіційної державної статистики щодо органічного сільськогосподарського виробництва та ринку органічної продукції, що ускладнює об'єктивну оцінку органічного сектору економіки України.

Статистику щодо виробництва органічної продукції до останнього часу надавала лише компанія “Органік стандарт” – сертифікаційний орган, що охоплює понад 50% операторів органічного ринку в Україні. За його даними, виробники органічної зелені й овочів працюють в 11 із 24-х областей України та в АР Крим. Північ України лідирує: у Київській і Чернігівській областях органічних овочівників найбільше – по 3 на область.

Взагалі перспективи розвитку органічного виробництва в Україні визначаються наступними факторами:

- антропогенне забруднення території в Україні має несучільний характер, залишилась частка земель відносно “чистих”, рівень забрудненості яких є значно нижчим, ніж в країнах Західної Європи;
- в Україні найбільша в Європі зайнятість населення в сільськогосподарському виробництві (18% працюючих), відносно низький рівень оплати праці, що можна віднести до конкурентних переваг новоствореної галузі;
- переваги органічного виробництва (незалежність від промислових хімікатів, зменшення енергоємності агровиробництва, запобігання деградації ґрунтів).

Хоча в Україні споживання органічних продуктів в середньому на одного громадянина ледве сягає 0,10 євро, однак дослідження Федерації органічного руху України свідчать, що сучасний внутрішній споживчий ринок органічних продуктів в Україні почав розвиватись з початку 2000-х років, склавши: у 2005 році – 200 тис. євро, у 2006 році – 400 тис. євро, у

2007 – 500 тис. євро, у 2008 – 600 тис. євро, у 2009 – 1,2 млн. євро, у 2010 – 2,4 млн. євро, у 2011 р. цей показник зріс до 5,1 млн. євро, у 2012 році – до 7,9 млн. євро, у 2013 р. – до 12,2 млн. євро, у 2014 р. – до 14,5 млн. євро., у 2015 р. – до 17,5 млн. євро, у 2016 р. – 21,2 млн. євро, а у 2017 р. – 29,4 млн. євро. Найбільшим попитом при цьому, як у Києві, так і в інших регіонах України, користуються органічне молоко та молочні продукти, м'ясо та м'ясні продукти, фрукти, овочі, соки, олії, крупи, борошно тощо (рис. 2.3.).

Рис. 2.3. Динаміка споживання органічної продукції в Україні, млн. євро

Джерело: побудовано за даними [25]

За даними Федерації органічного руху України, ринок органічної продукції становить лише 2% обсягу вітчизняного ринку продуктів харчування. Проте зростає він високими темпами. Тільки за період з 2010 по 2017 роки він зріс в 12,3 раза. Таким чином в 2017 році Україна увійшла до першої п'ятірки країн-лідерів за темпами нарощування органічного виробництва і посіла 11 місце в Європі за обсягами виробництва органічних продуктів (FIBL).

Разом з тим, українці споживають значно менше органічних продуктів, ніж мешканці країн ЄС. На душу населення цей показник у нас складає 0,5

євро, тоді як у ЄС — 53,7 євро. Для порівняння, у Данії — 138,60 євро на одну особу, Швейцарії — 131,50 євро на одну особу, Австрії — 103,80 євро на одну особу, Швеції — 75,40 євро на одну особу, Німеччині — 70,70 євро на одну особу, Голландії — 35,80 євро на одну особу, Італії — 25,00 євро на одну особу, Норвегії — 23,79 євро на одну особу. А в Фінляндії, де всього 170 тис. га зайняті в органічному виробництві, споживання на одну особу становить 15 євро [11, с. 7].

Що стосується формування попиту у споживачів [31], то в Україні вже існує категорія людей (до 8% населення), передусім у великих містах, які мають зазначену мотивацію до споживання органічних продуктів і готові заплатити за них вищу ціну. Ця група споживачів створює початкову нішу для ринку органічної продукції в Україні, а отже, для формування внутрішнього ринку такої продукції. Це підтверджується результатами проведеного опитування жителів м. Києва.

Як видно з наведених даних, більшість потенційних покупців згодні купувати екологічно чисту продукцію за умови, що ціна на неї буде на 40-50% вищою, порівняно з продукцією, вирощеною за традиційними технологіями. Зауважимо, що всього було опитано 200 жителів м. Києва віком від 18 до 75 років. Купувати екологічно чисту продукцію готові 73 них, що становить 36,5%. Це високий показник, оскільки близько 30% усіх респондентів взагалі не змогли визначитися через свою необізнаність щодо зазначеного питання, а 27 опитаних (13,5%) заявили, що не мають потреби купувати таку продукцію, тому що вирощують її на власних дачних і садових ділянках (табл. 2.3).

Найбільшу зацікавленість щодо екологічно чистої продукції виявили люди віком 50-60 років, що пов'язано з підвищеним піклуванням про здоров'я, а також молодь до 25 років з її традиційним прагненням до всього нового. І навпаки, люди 30-40 років, ставилися до споживання такої продукції переважно індиферентно.

Таблиця 2.3

Готовність покупців платити більше за органічну продукцію, %

Готовність покупців платити більше за органічну продукцію		
Зростання ціни на екологічно чисту продукцію, %	Кількість респондентів, що погодилися купувати екологічно чисту продукцію	Питома вага окремих груп респондентів, що погодилися купувати екологічно чисту продукцію, по відношенню до загальної кількості опитаних (200 чол.), %
40	26	13,0
50	22	11,0
60	13	6,5
70	7	3,5
80	5	2,5
Всього	73	36,5

Український споживач також зацікавлений в екологічно чистих овочах і фруктах, адже ті, які ми купуємо сьогодні, здебільшого перенасичені нітратами та іншими хімікатами. Перспективу хорошого збуту мають також органічне м'ясо та молочні продукти.

Українці можуть придбати органічну продукцію у великих супермаркетах та безпосередньо у виробників. Дуже рідко зустрічаються спеціалізовані магазини з продажу такого виду продукції. Весь асортимент органічної продукції можна поділити на 15 продуктових категорій: дитяче харчування; жири/масла; заморожена продукція; консервована продукція; крупи/ сухі сніданки; макаронні вироби; молочна продукція/сири; борошно/хліб/печиво; м'ясо-ковбасні вироби; приправи; свіжі фрукти/овочі; соки/напої; соуси/майонези; сухофрукти/гриби; чай/кава.

З досліджень вітчизняних науковців випливає, що максимальний попит на органічну продукцію спостерігається у населення віком 40-49 років (4,58 млн. чол.) та сім'ї з дітьми до 7 років (7,25 млн. чол.). Це пояснюється, насамперед, кращим матеріальним становищем першої групи людей і відповідальним ставленням до свого здоров'я. Покупці органічної продукції розраховують на високу якість та свіжість продуктів, кращі смакові якості органічної продукції, відсутність генетично модифікованих організмів. Окрім того, в світі стає все більше екологічно грамотних людей, які прагнуть дбати

про довкілля й тому обирають органічну продукцію як таку, під час виробництва якої не завдається шкоди природному середовищу [34, с. 162].

На сьогоднішній день лідерами органічного сільськогосподарського виробництва в Україні є ПП “Агроєкологія” (Полтавська область), група компаній “Етнопродукт” (Чернігівська область), ТОВ “Галекс-Агро” (Житомирська область), “Органічне господарство “Махаріші” (Херсонська та Миколаївська області), ПП “Мельник” (Вінницька область), ТОВ “Чистий продукт-С” (Донецька область) та багато інших.

В Україні модель національного ринку продукції органічного сільськогосподарства лише формується. Основні чинники, що сприяють розвитку органічного виробництва в Україні, узагальнено в табл. 2.4

Таблиця 2.4

Основні чинники, що сприяють розвитку органічного виробництва в Україні [3]

Чинники	Форми впливу
Наявність значних площ сільськогосподарських угідь, придатних для ведення органічного виробництва	Понад 8 млн. га земель, передусім у Північно-Полтавському, Вінницько-Прикарпатському, Південно-Подільському та Північно-східно-Луганському регіонах
Потенційно значна ємність внутрішнього ринку	Внутрішній споживчий ринок органічних продуктів постійно зростає: 2008 р. він оцінювався у 600 тис. євро, 2009 р. – 1,2 млн. євро, 2013 р. – 12,2 млн. євро, 2014 р. – 14,5 млн. євро, 2015 – 17,0 млн. євро, 2016 р. – 21,2 млн. євро, 2017 р. – 29,4 млн. євро
Незадоволений попит на органічну продукцію в країнах з розвинутою економікою, що зумовлює їхню зацікавленість щодо розвитку органічного виробництва в Україні	В Україні реалізовано проекти у рамках міжнародної технічної допомоги Швейцарської Конфедерації “Сертифікація в органічному сільському господарстві та розвиток органічного ринку в Україні” (2005–2011 рр.), “Сталий розвиток аграрного виробництва в Україні” (2003–2010 рр.), “Розвиток органічного ринку в Україні” (2012–2016 рр.)
Успішний досвід ресурсозберігаючого землеробства в окремих вітчизняних сільгоспідприємствах	У Полтавській області 2010 р. на базі ПП “Агроєкологія” та Полтавської державної аграрної академії створено Центр органічного землеробства
Розвинений громадський екологічний органічний рух	Міжнародна громадська асоціація “БЮЛан Україна”, Федерація органічного руху України, ТОВ “Органік стандарт”, ТОВ “УКРАГРОФІН”, Всеукраїнська громадська організація “Жива планета” є членами IFOAM

Серед аргументів на користь впровадження в Україні органічного сільського господарства дослідники називають необхідність відтворення родючості ґрунтів та збереження навколишнього середовища; необхідність розвитку сільських територій та підйому рівня життя сільського населення; необхідність підвищення ефективності та прибутковості сільськогосподарського виробництва; забезпечення споживчого ринку здоровою продукцією; необхідність поліпшення іміджу України як виробника та експортера високоякісної здорової органічної продукції, забезпечення продовольчої безпеки та поліпшення загального добробуту громадян, а також зміцнення експортного потенціалу.

Українськими дослідниками достатньо глибоко вивчені різні аспекти переходу аграрних товаровиробників на виробництво органічної продукції. В табл. 2.5 узагальнено позитивні та негативні ефекти від переходу частини сільськогосподарських виробників України на виробництво органічної продукції. В залежності від змісту впливу переходу на виробництво органічної продукції, пропонуємо розрізнити економічний, соціальний та екологічний ефекти.

Налагодження органічного виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні має позитивні екологічні ефекти, зумовлені тим, що жорстке регламентування процесу виробництва через застосування певних правил і стандартів, зокрема щодо належного утримання тварин, використання речовин і процесів природного походження, крім економічних ефектів, дає змогу досягти цілей збереження та відновлення природних ресурсів, біологічного різноманіття, активізації виробництва продукції дрібними товаровиробниками.

За даними фахівців близько 80% вітчизняної органічної продукції експортується в розвинені країни. Це переважно зернові, бобові та олійні культури. Решту продукції реалізують на внутрішньому ринку за звичайними цінами (18%), і тільки 2% реалізується з позначкою “органічний продукт” [17, с. 7]. Що до товарної структури органічної продукції, виробленої в

Україні, то провідні позиції займає пшениця озима – понад 31%, соняшник – 27, кукурудза на зерно – 19, ячмінь, соя, буряки цукрові відповідно – 6, 5 і 2, інша продукція не перевищує рівня 10%. Лише в останні роки спостерігається позитивна тенденція до наповнення внутрішнього ринку органічною продукцією, виробленої з вітчизняної органічної сировини. Мова йде про крупи, борошно, молочні і м'ясні продукти, мед, олію, соки, сиропи, повидло, чаї, лікарські трави.

Таблиця 2.5

Економічні, соціальні та екологічні ефекти від переходу на виробництво органічної продукції

Зміст ефекту	Позитивний вплив	Перестороги
Економічний	Зумовлений готовністю споживачів сплачувати більшу ціну за продукцію органічного виробництва, зниженням вартості матеріальних ресурсів (зокрема, агрохімікатів та паливно-мастильних матеріалів від 30 до 97 %)	Потребує значних інвестицій у виробництво, зростає собівартість продукції через зниження урожайності в період конверсії та у випадку невисокого рівня родючості ґрунтів, природної продуктивності тварин і насіння; витрати на сертифікацію
Соціальний	Зумовлений значним обсягом ручної праці, що уможливорює органічне виробництво для дрібних сільськогосподарських виробників з власною працею, забезпечуючи зайнятість населення сільських територій та зростання їхніх доходів; сприяння збереженню здоров'я нації	Наявність перехідного періоду, протягом якого можуть впасти доходи сільськогосподарських виробників
Екологічний	Зумовлений поступовим відновленням якості земельних ресурсів через дотримання сівозмін, застосування зелених добрив та методів біологічної боротьби зі шкідниками, технологій обробітку ґрунту, спрямованих на мінімальне втручання, зниження ущільнення ґрунтів, а також зниження забруднення водою і атмосферного повітря через обмеження застосування синтетичних агрохімікатів, збереження локального біорізноманіття через заборону застосовувати ГМО	Відсутні

Майже 60% посівів під сільськогосподарськими культурами припадає на чотири основні культури: пшеницю, ячмінь, соняшник і кукурудзу; 4% займає горох; по 1% – ріпак і гречка; решта 34% розподіляються між іншими культурами органічного землеробства (овочі, фрукти, соя, жито, овес, сорго, просо, гірчиця, цукрові буряки, еспарцет) [30]. В останні роки особливо зросло органічне виробництво ріпаку, сої, лляного і гарбузового насіння.

Незважаючи на досить стрімкий темп зростання органічного сектору сільського господарства України, ринок продукції органічного сільського господарства залишається на початковій стадії. На основі узагальнення проведених вітчизняними авторами досліджень можна виокремити наступні основні проблеми розвитку ринку органічної продукції (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Проблеми розвитку ринку продукції органічного сільського господарства в Україні [3, с. 75]

Отже, для формування сприятливих умов розвитку ринку продукції органічного сільського господарства ми пропонуємо такі заходи:

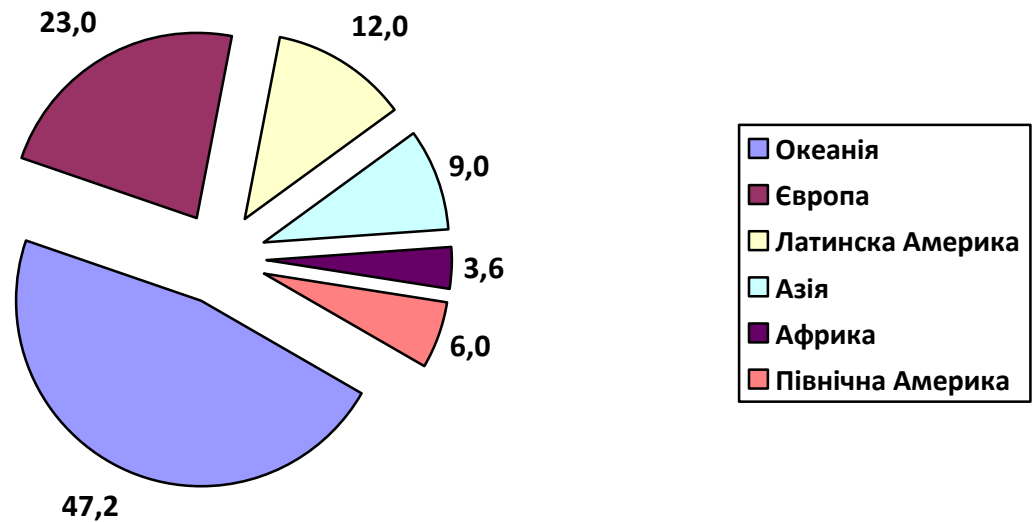
- розробити національні правила органічного виробництва на основі міжнародних вимог та стандартів;
- активізувати інституційне та інфраструктурне забезпечення ринку продуктів органічного сільського господарства;
- врегулювати питання акредитації уповноважених органів сертифікації органічного виробництва;
- запровадити спеціальні програми та курси з підготовки спеціалістів та менеджерів органічного сільського господарства у профільних ВНЗ України;
- доповнити державну статистичну звітність в АПК спеціальними формами для відображення позицій з виробництва та обігу сільськогосподарської органічної продукції та продовольства;
- розробити та забезпечити реалізацію програму державної підтримки виробників органічної продукції;
- активізувати пропаганду здорового способу харчування, забезпечити екологізацію виховання молодого покоління.

2.3. Світові тренди у розвитку ринку органічної продукції

У всьому світі питання екології, збереження навколишнього середовища, здорового харчування все більше хвилюють людей. Саме тому, виробництво органічної сільськогосподарської продукції у світі за останні роки стрімко зростає. В основному, збільшення попиту на таку продукцію пов'язане зі зростаючою тривогою з боку споживачів з приводу безпеки харчових продуктів, вироблених загальноприйнятими способами. У свою чергу, сільгоспвиробники усвідомили, що споживачі готові платити більш високу ціну за продукти, вирощені органічним способом.

Станом на кінець 2016 року загальна площа органічних земель у світі складала 57,8 млн. га, це збільшення на 7,5 млн. га у порівнянні з 2015 роком.

Це найбільше зростання в історії. Найбільша площа органічних земель – в Австралії (27,2 млн. га), далі йдуть Аргентина (3 млн. га) і Китай (2,3 млн. га). Майже половина всіх органічних сільськогосподарських земель світу знаходиться в Океанії (27,3 млн. га), на другому місці Європа (23%; 13,5 млн. га), на третьому – Латинська Америка (12%; 7,1 млн. га) [55] (рис. 2.5).

Рис. 2.5. Регіональна структура органічних сільськогосподарських земель, 2016 рік

Джерело: За даними FiBL та IFOAM, 2016 рік

Проте частка Океанії у світовому органічному земельному фонді постійно зменшується. У Європі, навпаки, спостерігається постійне збільшення площ органічних земель (рис. 2.5) [54].

Десять найбільших країн за площею органічних земель сільськогосподарського призначення спільно мають 44,2 млн. га, що становить 76,5% від світового органічного земельного фонду.

Найбільшу частку земель, зайнятих під органічне сільське господарство, від загальної площі усіх земель сільськогосподарського має Океанія (2,9%) та Європа (2,2%). При цьому органічними є 5,4% сільськогосподарських угідь у країнах Європейського Союзу. Країни з найбільшою часткою органічних земель від загальної площі сільськогосподарських земель – Ліхтенштейн (37,7%), Французька Полінезія

(31,3%) та Самоа (22,4 %). В 15 країнах частка органічних земель складає 10%.

Таблиця 2.6

**Рейтинг країн за площами органічних сільськогосподарських земель у
2017 році**

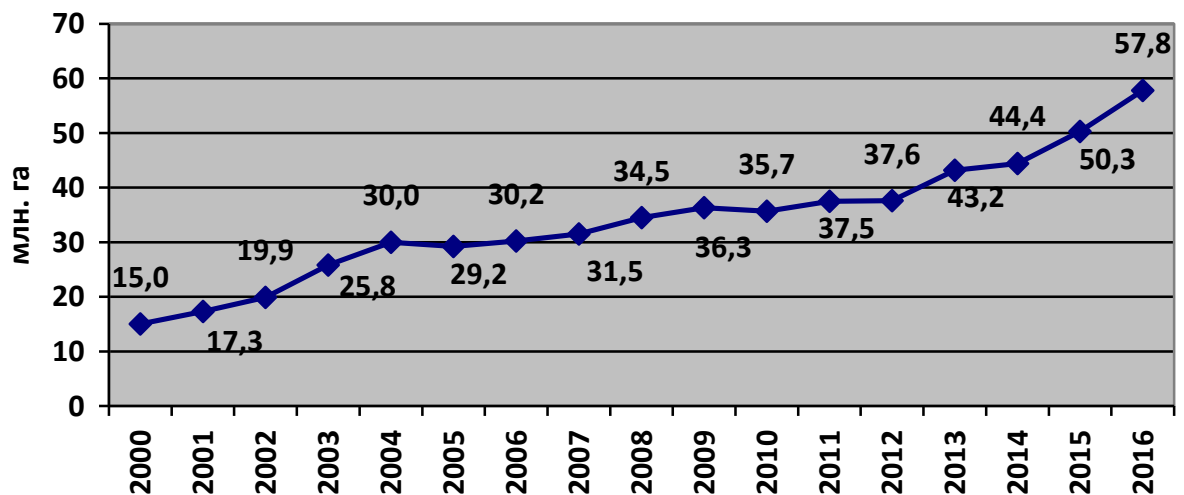
№ п/п	Країна	Площа, га
1.	Австралія	27 145 021
2.	Аргентина	3 011 794
3.	Китай	2 281 215
4.	Сполучені Штати Америки	2 031 318
5.	Іспанія	2 018 802
6.	Італія	1 797 363
7.	Уругвай	1 656 952
8.	Франція	1 538 047
9.	Індія	1 490 000
10.	Німеччина	1 251 320
11.	Канада	1 099 014
12.	Бразилія	750 000
13.	Мексика	673 968
14.	Австрія	571 585
15.	Швеція	552 695
16.	Польща	536 579
17.	Туреччина	523 777
18.	Велика Британія	490 205
19.	Чехія	488 591
20.	Україна	420 000

Джерело: За даними FiBL та IFOAM, 2018 рік

Площі органічних сільськогосподарських угідь збільшилися в Азії, Європі, Північній Америці та Океанії. В Азії після значного скорочення територій органічних угідь у 2010 році було зареєстровано зростання площ органічних земель сільськогосподарського призначення на 0,9 млн. га. У Європі також спостерігаються високі темпи зростання, зокрема площі органічних земель сільськогосподарського призначення збільшилася на 0,6

млн. га (6%). У Латинській Америці площі органічних угідь зменшилися, переважно через зменшення органічних пасовищ в Аргентині [45].

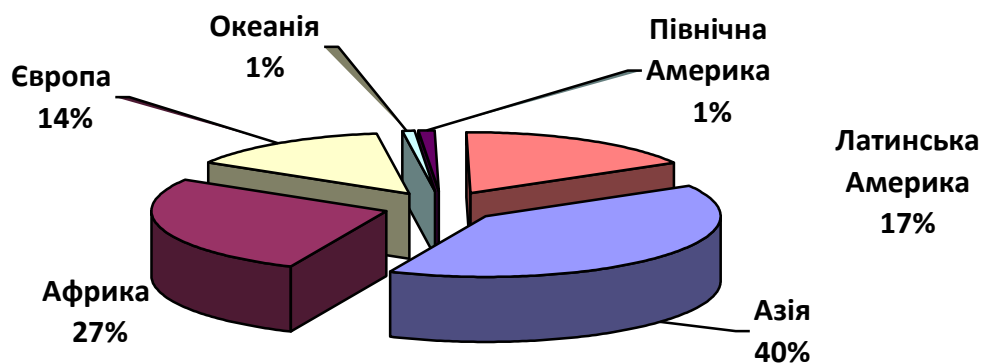
У 2016 році порівняно з 2000 роком, площі органічних сільськогосподарських земель збільшилися більш, ніж утричі (рис. 2.6).

Рис. 2.6. Динаміка збільшення площ органічних сільськогосподарських земель, 2000-2016 рр.

Джерело: За даними FiBL та IFOAM, 2017 рік

На початок 2017 року сертифікованим органічним сільським господарством займалися у 178 країнах світу. За даними IFOAM, починаючи з 1999 року чисельність виробників органічної продукції зросла у 10 разів до 2,7 мільйонів. Понад 80% всіх виробників зосереджена у країнах Азії та Африки та Латинській Америці (рис. 2.7).

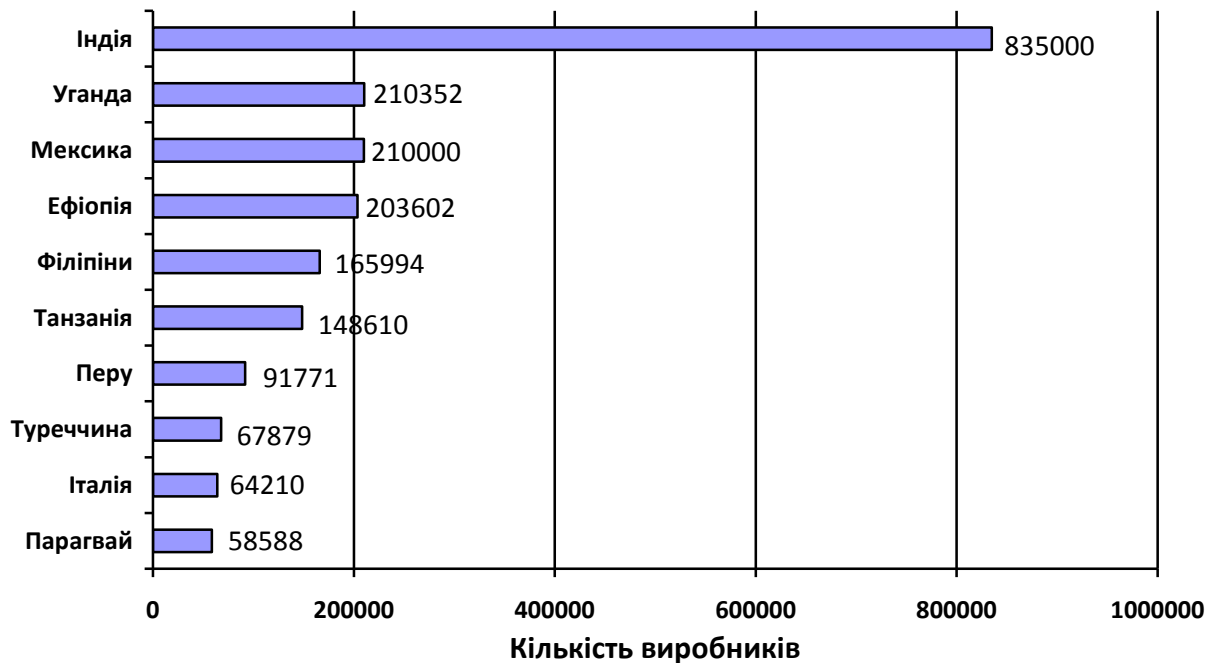

Рис. 2.7. Розподіл органічних виробників по регіонах, 2016 р.

Джерело: За даними FiBL та IFOAM, 2017 рік

Країнами, де налічується найбільша їх чисельність, є Індія (835 000), Уганда (210 352) та Мексика (210 000) (рис. 2.8).

Рис. 2.8. Десять країн з найбільшою кількістю органічних виробників, 2016 р.

Джерело: За даними FiBL та IFOAM, 2017 рік

Однак споживання органіки в країнах, що розвиваються, знаходиться на низькому рівні в зв'язку з тим, що переважна більшість місцевого населення перебуває за межею бідності та є екологічно неграмотним. Попит на органічні продукти, як свідчить практика, зростає з підвищенням рівня економічного розвитку країн, добробуту, освіти та загальної поінформованості населення.

В Африці на сьогодні зареєстровано 470 000 органічних виробників. Найбільші площі органічних земель знаходяться в Уганді – 212 304 га, Тунісі – 174 725 га та Ефіопії – 99 944 га. Переважна більшість сертифікованої органічної продукції в Африці призначена на експорт. Європейський Союз є найбільшим імпортером такої продукції.

В Азії в 2016 р. було зареєстровано 400 000 органічних виробників. Найбільші країни за площею: Китай – 1,9 млн. га та Індія – 1 млн. га.

Органічні площі дикоросів відіграють важливу роль в Індії та Китаї, тоді як аквакультура є важливою в Китаї, Бангладеш та Таїланді.

Враховуючи те, що більшість продукції призначено для експорту, продовжується підтримка розвитку місцевого ринку в регіоні. Різноманітність ринкових каналів вражає – спеціальні органічні базари, невеликі роздрібні магазини, відділи супермаркетів, багаторівневий прямий продаж та Інтернет маркетинг. В регіоні співіснують різноманітні нормативно-правові бази. Урядові законодавчі органи запровадили органічні стандарти в Лаосі, Малайзії, Непалі, Таїланді, ОАЕ та В'єтнамі. Стандарти розробляються в Бутані та Шрі-Ланці. В Китаї, Японії, Філіппінах, Південній Кореї та Тайвані є обов'язковою сертифікація органічного маркування для місцевого ринку. Урядовці почали інтегрувати органічне сільське господарство з ініціативи розвитку сільського господарства; все більш позитивним впливом органічного сільського господарства на місцеві спільноти і економіки вважають зміну клімату та контроль викидів парникових газів [47].

Загалом в Європі знаходиться 23% усіх органічних світових сільськогосподарських земель та налічується чотири країни, де понад 10% усіх земель сільськогосподарського призначення знаходиться під органічним сільськогосподарським виробництвом: це Ліхтенштейн – 29,8%, Австрія – 15,9%, Швейцарія – 11,1% та Швеція – 10,8%. Найбільші площі земель, зайнятих під органічне виробництво в Європі, мають Іспанія (1,1 млн. га), Італія (1 млн. га) та Німеччина (0,9 млн. га). У Східноєвропейському регіоні перше місце за кількістю сертифікованих угідь органічного сільського господарства займає Україна, де організовано переважно виробництво зернових, зернобобових і олійних культур [47, с. 161].

Технології органічного землеробства стрімко поширюються в країнах Європейського Союзу. Площа угідь, зайнятих під органічним виробництвом тут становить 11,1 млн. га, що на 21% більше порівняно з 2010 роком (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

**Площа угідь зайнятих під органічним виробництвом
в Європейському Союзі, 2016 р. [46]**

Країна	Площа у гектарах			Частка органічних угідь у загальній площі сільгоспугідь, %		
	2010	2016	2016 р. в % до 2010 р.	2010	2016	зміна за період, в.п.
Бельгія	49005	68818	140,4	3,6	5,1	1,5
Болгарія	25648	118552	462,2	0,5	2,4	1,9
Чехія	435610	478033	109,7	12,4	13,7	1,3
Данія	162903	166788	102,4	6,1	6,3	0,2
Німеччина	990702	1060291	107,0	5,9	6,3	0,4
Естонія	121569	155806	128,2	12,8	15,7	2,9
Ірландія	47864	73037	152,6	1,0	1,6	0,6
Греція	309823	407069	131,4	6,5	8,4	1,9
Іспанія	1615047	1968570	121,9	6,8	8,2	1,4
Франція	845442	1361512	161,0	2,9	4,7	1,8
Хорватія	15913	75883	476,9	1,2	4,9	3,7
Італія	1113742	1492579	134,0	8,6	11,8	3,2
Кіпр	3184	4699	147,6	2,8	3,7	0,9
Латвія	166320	231608	139,3	9,2	12,3	3,1
Литва	143644	213579	148,7	5,2	7,1	1,9
Люксембург	3614	4216	116,7	2,8	3,2	0,5
Угорщина	127605	129735	101,7	2,4	2,4	0,0
Мальта	24	30	125,0	0,2	0,3	0,0
Нідерланди	46233	44402	96,0	2,5	2,4	-0,1
Австрія	538210	552141	102,6	17,0	20,3	3,3
Польща	521970	580731	111,3	3,6	4,0	0,5
Португалія	210981	241375	114,4	5,8	6,5	0,7
Румунія	182706	245924	134,6	1,3	1,8	0,5
Словенія	30689	42188	137,5	6,4	8,8	2,5
Словаччина	174471	181882	104,2	9,1	9,5	0,4
Фінляндія	169168	225235	133,1	7,4	9,9	2,5
Швеція	438693	518983	118,3	14,3	17,1	2,9
Великобританія	699638	495929	70,9	4,1	2,9	-1,2
Всього	9195813	11139595	121,1	5,1	6,2	1,1

Найбільшим органічним ринком в 2016 р. була Німеччина з обігом в 5850 млн. євро, друге місце посіла Франція 2 951 млн. євро, і третє – Велика Британія – 2494 млн. євро. Що стосується частки загального ринку, то найвищих показників досягнуто в Данії, Австрії та Швейцарії, де 5 і більше відсотків продукції на ринку складає органічна продукція. Найбільші витрати на душу населення також в цих країнах. Пересічний європеєць за рік

витрачає 36,4 євро на органічні продукти. Найбільше у світі споживання органічної продукції на душу населення припадає на Швейцарію 262 євро, друге місце посіла Данія 191 євро і третє місце за Швецією 177 євро. Частка органічних продуктів у загальному обсязі продуктів харчування була найвищою в Данії – 8,4%, Швейцарії – 7,7% і Люксембурзі – 7,5% [47].

В Латинській Америці 260 000 виробників органічно обробляють 7,8 млн. га сільськогосподарської землі. Цей показник складає 12% від загальної площі органічної землі в світі. Основними країнами є Аргентина – 4 млн. га, Бразилія – 1,8 млн. га та Уругвай 930 965 га. Найбільша частка органічної землі (більше 6%) - в Домініканській Республіці та Уругваї, і 3% в Аргентині. Більшість органічної продукції з країн Латинської Америки, а це понад 90% реалізується на європейському, північноамериканському та японському ринках. Популярними є товари, які, зазвичай, не можуть вироблятися в цих регіонах, а також несезонна продукція. Таким чином розвиток міцного вітчизняного ринку все ще є найбільшою складністю, без такого ринку не можливо досягти стабільності органічного виробництва. Важливими культурами є тропічні фрукти, зернові, кава, какао, цукор та м'ясо. Більшість органічної продукції на місцевих ринках продається в великих містах, таких як Буенос-Айресі Сан-Паулу. 18 країн мають законодавство, що регулює органічне сільське господарство, а ще 3 країни розробляють таке законодавство. Коста-Рика та Аргентина отримали статус країн, що розвиваються, за законодавством ЄС з органічного сільського господарства. Підтримка в країнах Латинської Америки варіюється від програм просування розвитку органічного сільського господарства до підтримки доступу до ринків з боку експортних агентств.

В Північній Америці майже 2,5 млн. га сільськогосподарської землі обробляється органічно, що складає близько 6% загальної площі сільськогосподарської землі. Найбільша частина органічних земель знаходиться в США (2,03 млн. га в 2016 р.). Продажі органічної продукції в

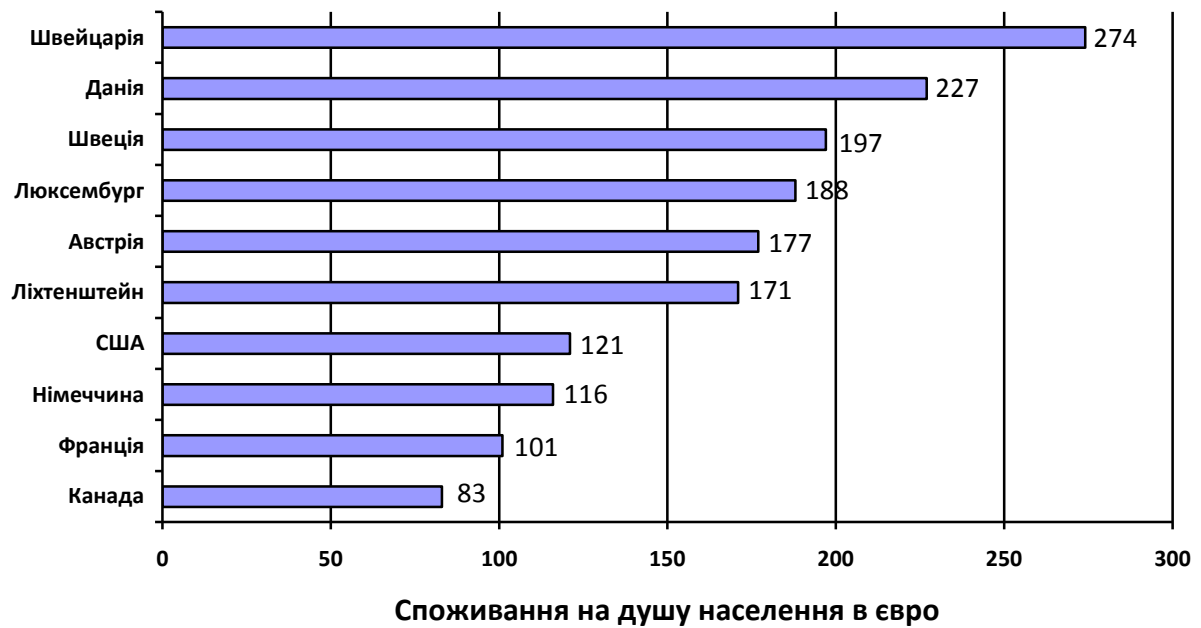
США, включаючи харчову і нехарчову продукцію, досягли 38,9 млрд. дол. 2016 р.

США є водночас одним з найбільших експортерів органічної продукції у світі. Ця позиція досягнута завдяки активній підтримці уряду, зокрема забезпеченню визнання статусу американської “органічної” продукції шляхом укладання договорів з ЄС, Канадою, Швейцарією, Японією, Південною Кореєю тощо.

Цей регіон включає Австралію, Нову Зеландію та острівні держави, такі як Фіджі, Папуа Нова Гвінея, Тонга та Вануату. Разом там налічується 7 749 виробників, які обробляють більш ніж 27,2 млн. га землі. Це дорівнює 47,2% органічної сільськогосподарської землі світу [47].

Вивчення світового ринку органічної продукції підводить до висновку, що головними споживачами органічної продукції є багаті розвинуті країни: Швейцарія, Люксембург, Данія, Швеція, Ліхтенштейн, Австрія, Німеччина, США, Канада та Франція (рис. 2.9), в яких високий рівень доходів населення, культура і ментальність, орієнтовані на збереження здоров'я й навколишнього середовища, забезпечують високий платоспроможний попит на продукцію органічного сільського господарства.

За інформацією експертів FIBL, виробництво органічних продуктів відстає від попиту. Відтак європейські країни мають дотримуватись чіткої стратегії органічного виробництва, сприяти скороченню ринкового ланцюжка, вдосконалити статистику та збір інформації в органічному секторі.

Рис. 2.9. Країни з найвищим показником споживання органічної продукції на душу населення, 2016 р.

Джерело: За даними FiBL та IFOAM, 2017 рік

Ситуація на світових ринках продовольства свідчить про зростаючу зацікавленість споживачів у здоровому та повноцінному харчуванні. Органічне сільське господарство розвивається в 178 країнах, кількість яких з кожним роком зростає. Основними тенденціями світового ринку стало підвищення попиту на органічні продукти в більшості країн. Ситуація на світовому ринку органічної продукції характеризується концентрацією попиту в розвинених країнах, підвищенням попиту в країнах, що розвиваються, консолідацією учасників ринку.

Висновки до 2 розділу

1. На основі проведеного дослідження можна зробити висновок, про недостатні темпи і відсутність економічних та інституційних передумов для становлення й розвитку сектору органічного виробництва в АПК України. Станом на 2017 рік виявлено суттєве відставання України від інших

європейських країн за такими показниками, як кількість виробників органічної продукції (375 од.); площі земель, зайнятих під виробництво органічної продукції (421,5 тис. га – близько 1% всіх сільськогосподарських земель України); обсяги споживання органічних продуктів харчування (29,4 млн. євро), зокрема 0,5 євро на душу населення на рік.

2. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства, станом на початок 2017 року Україна займає 11-те місце серед країн Європи та 20-те у світі за загальною площею сільськогосподарських угідь, сертифікованих як органічні. За останні 5 років вони збільшилися на 54% і на сьогодні складають 421 500 га. 48,1% зайняті під вирощування зернових, що ставить нас на 7-ме місце серед країн-виробників органічних зернових. Понад 16% займають олійні – 5-те місце у світі; 4,6% займають бобові – 7-ме місце. Під овочами зайняті 2% угідь – 10-те місце, а під фруктами – 0,6%.

3. Динамічне зростання світового ринку органічної продукції відбувається в основному за рахунок збільшення попиту в найбільш розвинених країнах, який забезпечується переважно пропозицією з країн, що розвиваються. На кінець 2017 р. у світі на умовах органічного сільськогосподарського виробництва використовувалось 57,8 млн. га земель. Світовий ринок органічних продуктів оцінюється приблизно в 75 млрд. дол. США і зростає темпами до 10-15% на рік. Лідерами із продажу органічної продукції є США, Німеччина та Франція.

4. Внутрішнє споживання органічної продукції в Україні оцінюється фахівцями приблизно на рівні 0,50 євро на душу населення, що в 363 рази менше середнього значення по групі, або 0,28% від середньогрупового значення. Це аргументує висновок, що, враховуючи потенційні можливості України у виробництві органічної продукції, низький рівень внутрішнього споживання органічної продукції через низьку платоспроможність населення, в якості рушійної сили розвитку органічного сільського господарства України доцільно нарощувати його експорт, в першу чергу на ринки Європейського Союзу.

РОЗДІЛ 3.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА

3.1. Державне стимулювання розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції

Україна має чудовий потенціал, як з екологічної, так і з економічної точки зору, для збільшення площ під органічним сільським господарством. Родючі ґрунти та великі угіддя створюють сприятливі умови для переходу на органічного виробництва. Швидке та стає зростання обсягів міжнародної торгівлі органічними продуктами, попит серед місцевого населення на здорові та безпечні харчові продукти і, нарешті, не менш важливою є цінова надбавка за органічне виробництво. Все це надає гарну можливість для України покращити економічний стан населення сільських територій шляхом розвитку органічного сектору в країні. Протягом останніх років потенціал органічної продукції з України викликає зацікавленість зі сторони представників національної та міжнародної торгівлі.

В той час, як ключовими дійовими особами під час розвитку ринку є та мають бути його учасники, держава може відігравати важливу роль у розвитку органічного сільського господарства шляхом створення національного законодавчо-правового поля, яке сприятиме розвитку цього сектору економіки. Законодавство щодо маркування органічної продукції створює нормативно-правову базу, визначаючи стандарти органічного сільського господарства та переробки, а також систему контролю для захисту органічної цілісності. Таке законодавство має захищати водночас інтереси споживачів шляхом заборони маркування, яке б вводило в оману споживачів, а також захищати ринок шляхом запобігання нечесній конкуренції. Однак заходи для підтримки органічного сільського господарства не обмежуються

лише створенням та впровадженням відповідного законодавства. Інші заходи для стимулювання пропозиції та попиту можуть включати субсидії на виробництво, переробку, інвестиції або заходи з контролю, а також діяльність з просування експорту органічних продуктів, популяризацію органічного сільського господарства серед споживачів та виробників тощо.

Попит на українські органічні продукти зростає, як зі сторони кінцевих споживачів, так і від переробних підприємств.

Українська Держава вже офіційно визнала органічне сільське господарство. 3 вересня 2013 року Верховна Рада ухвалила в цілому Закон «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини». 3 жовтня 2013 року Президент України підписав цей закон. Для створення повноцінної нормативно-правової бази з органічного виробництва необхідно розробити, ухвалити та впровадити відповідні підзаконні акти, які регулюватимуть основні засади, взаємодію учасників органічного ринку, визначатимуть контроль і нагляд, а також випикуватимуть правила органічного виробництва, переробки, транспортування, зберігання, сертифікації. Наступним кроком має стати розробка та затвердження Національного плану дій розвитку органічного сектору в Україні. Дуже важливим є також ведення загальнодержавної бази даних сертифікованих органічних підприємств, переробних підприємств, трейдерів, сертифікаційних органів.

Українські виробники органічної продукції поки що залишаються наодинці зі своїми проблемами. Існуючі програми підтримки у сфері органічного виробництва орієнтовані на іноземні фінансові та інформаційні джерела. Зокрема Проектом “Розвиток органічного ринку в Україні” на 2012–2016 роки, що впроваджується Дослідним інститутом органічного сільського господарства (Швейцарія) за підтримки Державного секретаріату Швейцарії з економічних питань (SECO), передбачається система заходів щодо посилення конкурентноспроможності українського органічного сектору. Без

сумніву, цих коштів замало для фінансового забезпечення й підтримки підприємств, орієнтованих на виробництво органічної продукції[3].

Слід зазначити, що кроком в цьому напрямку є розробка проекту Закону України “Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції”, III розділом якого визначаються загальні засади державного регулювання у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції, зокрема основні принципи, напрями та особливості державної політики у цій сфері.

Напрямами державної політики у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції є (рис. 3.1):

Рис. 3.1. Основні напрями державної політики України у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції *

Джерело: складено на основі [2].

Віддаючи належне всім зазначеним напрямам державної політики у сфері органічного виробництва та формування ринку органічної продукції, вважаємо необхідним звернути особливу увагу на виключну важливість двох аспектів:

- контроль за дотриманням законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції;
- установлення відповідальності за порушення законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції.

Для створення в нашій державі системи формування та розвитку ринку органічної сільськогосподарської продукції необхідний системний підхід, який підтримують усі виробники і постачальники, місцеві й центральні органи влади, а також вища законодавча гілка влади. Так як в Україні для цього вже створені відповідні передумови:

- існує нагальна проблема раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища у зв'язку з погіршенням екологічної ситуації в країні;
- поступово створюється система інформації, реклами і маркетингу ринку органічної сільськогосподарської продукції;
- є механізми сертифікації та маркування товарів на екологічну відповідність;
- існує зацікавленість сільськогосподарських підприємств у виробництві органічної сільськогосподарської продукції;
- відроджується екологічна культура нації та вподобання щодо безпечного і здорового харчування.

Враховуючи вище зазначене, необхідно розглянути питання щодо удосконалення державної політики стимулювання і розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції шляхом створення системи державного стимулювання, регулювання та контролю, оскільки без державної підтримки ведення органічного виробництва практично неможливе.

До основних важелів економічного регулювання виробництва органічної сільськогосподарської продукції слід віднести наступні види підтримки:

- пряма підтримка (надання підтримки у вигляді бюджетних субсидій – дотації на продукцію, пільгові кредити на період конверсії);
- непряма підтримка (заходи, спрямовані на надання допомоги у проходженні сертифікації, проведенні лабораторних досліджень, заходи з надання інформаційно_консультаційних послуг, страхування).

Щодо державної підтримки, то для суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність у сфері виробництва та обігу органічної продукції(сировини) вона надається відповідно до Закону України "Про державну підтримку сільського господарства України". Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року, в результаті виконання якої передбачалося: державна політика спрямовувалася на вирішення питань забезпечення охорони земель, підвищення родючості ґрунтів та екологічної безпеки сільських територій шляхом здійснення комплексу заходів відповідно до проектів землеустрою; здійснити розвиток рослинництва шляхом стимулювання ведення органічного сільського господарства; формування агроекологічного іміджу України; довести обсяг частки органічної продукції у загальному обсязі валової продукції сільського господарства до 10%. Зважаючи на те, що вітчизняне сільське господарство є важливою галуззю у забезпеченні населення харчовими продуктами, питання екологічної безпеки мають першочергове значення. У зв'язку з цим передбачалося: унормувати розвиток органічного землеробства та створити систему його сертифікації.

У процесі виконання Програми мала формуватися інвестиційно-інноваційна модель розвитку сільського господарства, що зумовлена посиленням конкурентної боротьби на ринку сільськогосподарської продукції та інтеграції України у міжнародний економічний простір.

Формування зазначеної моделі забезпечувалося шляхом створення економічних умов для розвитку органічного землеробства.

Наступним програмним документом є "Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року". В цій програмі серед пріоритетних напрямів досягнення стратегічних цілей вказано і забезпечення продовольчої безпеки держави шляхом сприяння розвитку органічного землеробства, насамперед в особистих селянських і середніх господарствах.

Проте, на нашу думку, з метою підвищення стимулювання виробництва органічної сільськогосподарської продукції і розширення обсягу її реалізації потрібне належне законодавче забезпечення, яке повинно регламентувати взаємини й відповідальність кожного, хто причетний до виробництва та реалізації органічної продукції. Соціально-економічний ефект від такого закону може бути в зниженні захворюваності населення, скороченні смертності в зв'язку із споживанням неякісних сільськогосподарських продуктів, збільшенні очікуваної тривалості життя і збереження здоров'я населення.

Необхідно врахувати й те, що в зв'язку з незавершеністю економічних перетворень в країні потрібно виробити комплекс заходів, які сприятимуть збалансованості попиту й пропозиції органічної сільськогосподарської продукції на вітчизняному продовольчому ринку. Також потрібно проводити розумну протекціоністську політику, що забезпечує вітчизняним сільськогосподарським підприємствам умови для нормальної конкуренції на продовольчому ринку.

З першочергових заходів варто виділити наступні:

- економічне стимулювання підприємств у виробництві органічної сільськогосподарської продукції за допомогою проведення відповідної податкової, митної, цінової, кредитної політики. Застосування спеціальних, антидемпінгових та компенсаційних заходів захисту, включаючи імпортні

квоти, спеціальні мита, що стягуються незалежно від ввізного мита, антидемпінгові та компенсаційні мита;

- установлення державного замовлення на виробництво органічної сільськогосподарської продукції;
- економічне регулювання імпорту органічних продуктів харчування та експорту сільськогосподарської сировини;
- створення умов для технічного переоснащення виробництв, в т.ч. за рахунок зменшення оподаткованої бази підприємств на величину власних коштів, спрямованих ними на технічне переоснащення;
- встановлення податкових пільг для підприємств, що випускають органічну сільськогосподарську продукцію та вкладають свої кошти у впровадження інноваційних технологій, які сприяють випуску органічної продукції[39, с. 158].

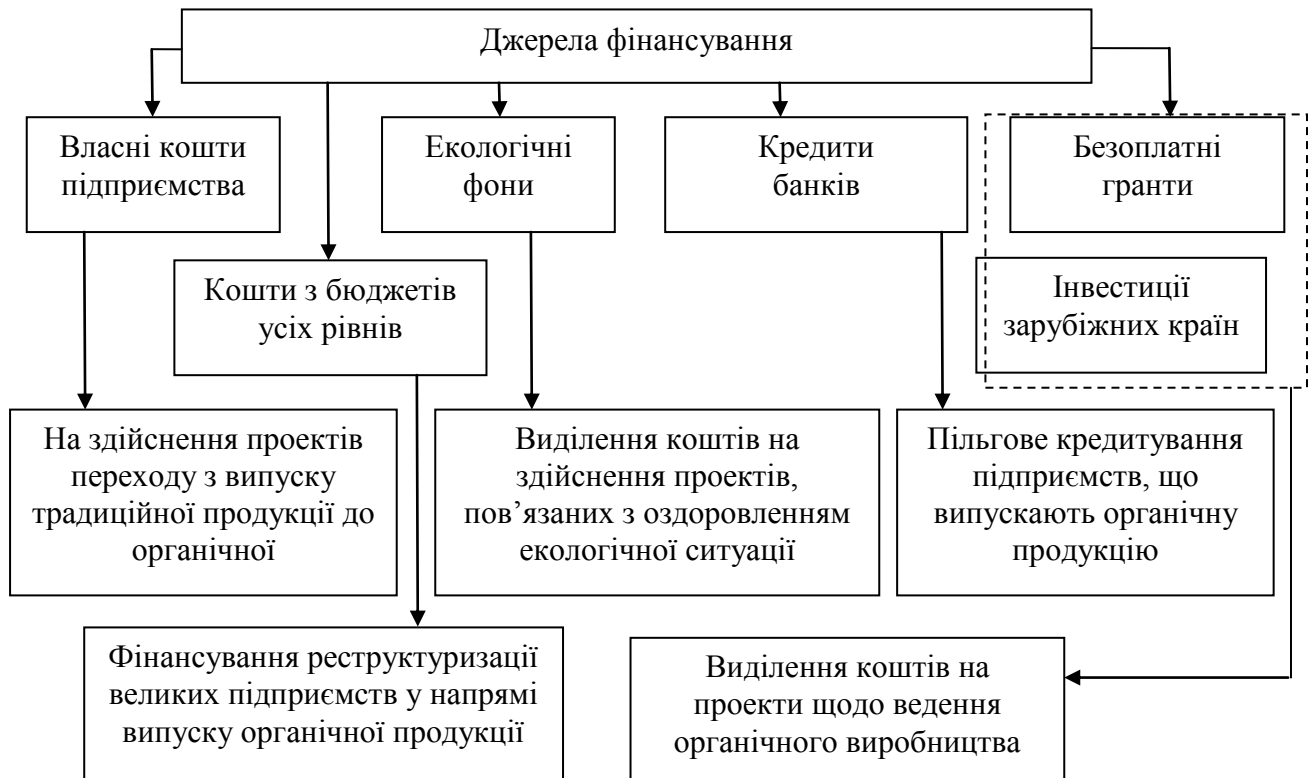
У зв'язку з вищенаведеним, необхідно стимулювати інвестиційну діяльність, забезпечити зростання прямих інвестицій в основний капітал підприємств за рахунок коштів бюджетів усіх рівнів[39, с. 74].

Разом з тим, однією з особливостей виробництва органічної сільськогосподарської продукції є збільшення витрат порівняно з виробництвом традиційної сільськогосподарської продукції. Підприємству, що виробляє органічну сільськогосподарську продукцію, необхідні додаткові кошти. Науковцями окреслено всі додаткові джерела фінансування(рис. 3.2).

Аналізуючи тенденції розвитку підприємств органічного сектору та перспективи просування їх продукції на зовнішній ринок і зміцнення ринкової позиції на ринку органічної продукції, слід наголосити на необхідності розробки й запровадження механізму стимулювання органічного виробництва аграрними підприємствами (рис. 3.3), що враховуватиме світові тенденції розвитку даного напрямку господарювання.

Крім макрорівневих змін реалізація даного механізму дає змогу забезпечити розвиток державно-приватного партнерства в сфері органічного сільського господарства, підготовку кадрів вищої кваліфікації,

вдосконалення економічних відносин і внесення змін до фіскального регулювання органічного сільського господарства.

Рис. 3.2. Джерела, фінансування, спрямовані на стимулювання виробників органічної сільськогосподарської продукції [39]

Також даний механізм уможлиблює активізувати залучення молоді на сільські території, людського капіталу, інвестиційних ресурсів в економіку конкретних підприємств; сформувати передумови інвестиційно-інноваційних заходів соціально-економічного й екологічного розвитку, поліпшення інвестиційного клімату, забезпечення активізації процесів агробізнесу тощо.

Реалізація запропонованих заходів в напрямі стимулювання органічного виробництва аграрними підприємствами призведе до підвищення зацікавленості підприємств у випуску такої продукції.

Однак, незважаючи на те, що на сьогодні в Україні немає відпрацьованих стимулювальних механізмів для виробників екологічно безпечної продукції, в країні все ж починає формуватися новий сегмент ринку – ринок органічної сільськогосподарської продукції. Хоча товарна пропозиція в цьому секторі в найближчій перспективі буде значно меншою у

західних країнах, а самі органічні продукти будуть лише невеликою нішею на продуктовому ринку.

Рис. 3.3. Механізм стимулювання органічного виробництва аграрними підприємствами [12, с. 38]

Поряд з тим, для реалізації послідовної державної політики необхідне вдосконалення служби екологічного контролю. На відміну від уже діючих організацій, сучасний екологічний контроль повинен ґрунтуватися не на жорсткій структурі перевірок та стягненні великих штрафів, а на стимулюванні виробників органічної продукції і на комплексній охороні навколишнього природного середовища. Певно, що частина робіт має

фінансуватися з державного бюджету, а частина – господарствами. Тим більше, як свідчить світова практика, близько 50-60% коштів, які виділяються на виробництво органічної продукції, надходить за рахунок коштів самих підприємств. Тому, на нашу думку, з державного бюджету необхідно виділити кошти на виконання контрольних функцій, а за екологічну допомогу (розробку рекомендації з експлуатації конкретних об'єктів природи, заходів з оздоровлення навколишнього середовища певного господарства тощо) – з доходів господарств.

Таким чином, послідовна державна політика розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції передбачає формування законодавчої бази, бюджетних пріоритетів, здійснення низки регуляторних заходів та, відповідно, організацію регульованого ринку органічного продовольства, для чого повинні бути створені необхідні передумови: нормативне забезпечення, формування ринкових структур та відповідного господарського механізму, державна підтримка виробників органічної сільськогосподарської продукції. При цьому ефективність державної підтримки може бути досягнута лише в разі реалізації перших двох позицій, розроблення спеціальних державних і регіональних програм з цього питання.

3.2. Маркетингові стратегії реалізації органічної продукції

На сьогодні одним із найдинамічніших ринків у світі є ринок органічної продукції. Передумовами для цього стали зростаючий попит споживачів на екологічно чисті й безпечні для здоров'я людей продукти харчування. В Україні розвиток органічного виробництва в агропродовольчій системі, незважаючи на існуючі проблеми, є багатообіцяючим і може бути перспективним для нашої держави за вмілого використання родючих чорноземних ґрунтів і завдяки міцним традиціям ведення сільськогосподарського виробництва в злагоді з природою. Однією з

важливих умов розвитку вітчизняного ринку органічної продукції є формування сталих і надійних маркетингових джерел збуту такої продукції.

Для успішного функціонування ринку органічної продукції важливо не лише виробляти якісну продукцію, але й проводити комплекс заходів для ефективної її реалізації. Такий комплекс передбачає фізичне переміщення та розподіл товарної маси у ринковому просторі, доведення товарів до вимог споживачів і організацію доставки товарів в місця їх споживання або використання. Все це присутнє у розробці маркетингової збутової стратегії.

Головна мета стратегії збуту – реалізація економічного інтересу виробника (отримання підприємницького прибутку) на основі задоволення платоспроможного попиту споживачів.

При виборі каналів збуту органічної продукції України можна звернутися до європейського досвіду. Основні європейські канали збуту для органічної продукції – це мережа роздрібною торгівлі (70%); прямі продажі з підприємств і продажі через ринки, які забезпечують приблизно 15% збуту; продажі через спеціалізовані магазини: булочні, м'ясні лавки, ресторани та інші заклади громадського харчування – до 15% [25].

Як показує світова практика, основні маркетингові канали продажу органічних продуктів харчування – це прямі продажі від виробника до споживача через ринки або магазини, які належать виробникові.

Із іноземного досвіду реалізації органічної продукції в роздрібній торгівлі можна зробити висновок, що вибір каналів збуту залежить від рівня розвитку цього ринкового сегмента. Для ринків, що розвиваються, більшість продажів здійснюється через спеціалізовані магазини органічної продукції. Пізніше, коли ринок дозріває, частка супермаркетів у загальній сукупності точок продажу зростає і досягає подекуди 60%. Звичайно є невелика кількість супермаркетів, які домінують на ринку кожної країни. У Європі основними мережами супермаркетів, де можна придбати органічну продукцію, є Ahold, Billa, Carrefour, Coop і Tesco.

Віддають перевагу спеціалізованим магазинам при покупці органічної продукції споживачі, які більше піддаються факторам емоційного впливу. Для них важливим є приємна атмосфера, ввічливість персоналу, одержання консультацій та порад. За такий сервіс вони згодні платити за вищими цінами й отримати ширший асортимент продукції.

Органічні ресторани – одні з перших клієнтів виробників органічної продукції. На початкових стадіях розвитку цього агропродовольчого ринку використання такого каналу збуту стало гарною рекламою [42, с. 21].

Прямий канал продажів має своїх прихильників, адже відбувається тісний контакт виробника зі споживачем, ціни без посередницьких націнок, проте відсутній широкий асортимент органічної продукції, яку може запропонувати один виробник.

Існує сегмент покупців, які схильні здійснювати покупки на ринках. Мотивацією для них є свіжість продуктів сільськогосподарського призначення, а недоліком у цьому випадку буде сезонність продукції.

Розподіл каналів збуту органічної продукції в європейських країнах наведено в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

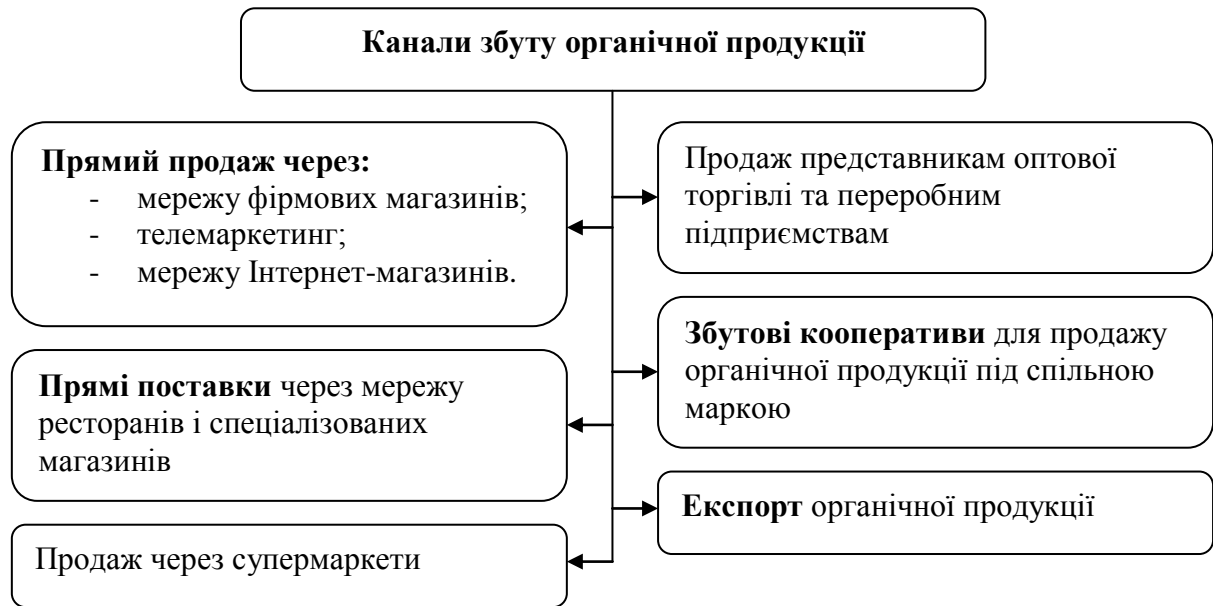
Розподіл каналів збуту органічної продукції в країнах Європи, % *

Країна	Роздрібна торгівля	Прямі продажі, ринки	Спеціалізовані магазини	Інші
Австрія	72	15	8	5
Бельгія	41	20	37	2
Данія	89	7	4	-
Фінляндія	90	9	1	-
Франція	42	23	28	7
Німеччина	33	17	38	12
Італія	60	33	33	7
Нідерланди	44	7	49	-
Швеція	91	7	-	2
Швейцарія	75	5	16	4
Велика Британія	80	9	11	-

Джерело: побудовано за даними [48]

Левову частку серед каналів збуту органічної продукції займає роздрібна торгівля, яка переважає на ринку представлених країн. Винятком є Нідерланди та Німеччина. Прямі шляхи товаропросування користуються найбільшою популярністю у Франції та Бельгії.

На українському ринку органічної продукції основні канали збуту мають свої характерні риси (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Основні канали розподілу органічної продукції

Джерело: побудовано на основі наукових джерел [25]

Вітчизняним органічним виробникам, що зацікавлені у пошуку компетентних імпортерів і ділових партнерів, також рекомендується приймати участь у відомих органічних ярмарках, що демонструють органічні продукти харчування та методи їх виробництва.

Як зазначалося раніше, більша частина виробленої органічної продукції в Україні йде на експорт. За останні кілька років Україна стала важливим постачальником органічної продукції на західні ринки, зокрема, в країни ЄС. За підсумками 2017 року зовнішньоторговельний обіг аграрної та харчової продукції між Україною та країнами Європи збільшився на 30,8% та становив 8,1 мільярда доларів [36].

Активізація постачання органічної продукції та органічних харчових продуктів товаровиробниками на агропродовольчий ринок вимагає впровадження відповідної маркетингової стратегії її збуту.

Вибір конкретної маркетингової стратегії для суб'єктів аграрного господарювання є складним завданням, яке потребує прийняття виважених управлінських рішень.

Аналіз практики аграрного господарювання показує перспективність використання декількох маркетингових стратегій для виробництва різних груп товарів та їх позиціонування на відповідних ринках.

Розглянемо можливі перспективи від впровадження деяких маркетингових стратегій суб'єктами господарювання агропродовольчої системи України (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

**Перспективи впровадження маркетингових стратегій у системі
аграрного виробництва органічної продукції [18, с. 28]**

Вид стратегії	Характерні ознаки	Особливості застосування у виробництві органічної продукції
Стратегія конкуренції	Основа конкурентної поведінки суб'єктів на ринку, розробка схем забезпечення переваг над конкурентами в довгостроковій перспективі	Конкуренція на новому ринку органічної продукції, набуття конкурентних переваг над вітчизняними виробниками традиційної сільськогосподарської сировини та готової продукції, а також над закордонними підприємствами
Стратегія сегментації ринку	Вибір цільового ринку, можливість ефективної роботи на рівні вузького (єдиного) сегмента ринку	Забезпечення переваг над конкурентами за рахунок диференціації продукції у відособленому сегменті ринку органічної продукції, що виділяється на основі соціального та поведінкового принципів
Стратегія реагування на потреби ринку	Вибір і реалізація проектів, найбільш рентабельних в поточний ринковий період	Пропозиції харчової продукції (сировини), удосконаленої за споживчими параметрами; диференціація комерційних характеристик органічного продукту
Стратегія інновацій	Розвиток нових ринків, формування лідируючих позицій підприємств- "піонерів" в окремій галузі, можливість наукових	Створення ринку органічної продукції в Україні з широкими можливостями й перспективами прискореного зростання. Пошук нових, ефективних

	досліджень як на великих, так і малих аграрних підприємствах та інших суб'єктах	технологій аграрного виробництва, методів організації господарювання на засадах сталого розвитку та природного відтворення виробничих циклів
--	---	--

Якщо вести мову про органічну продукцію, то тут необхідні особливі вимоги до організації процесів виробництва різних груп (підгруп) товарів, цільового вибору стратегій відповідно до спеціалізації підприємства-товаровиробника, його фінансових і матеріально-технічних можливостей, перспектив технологічного удосконалення тощо.

На думку науковців варто пропонувати декілька стратегій для суб'єктів аграрного сектора, які відрізняються за виробничою спеціалізацією [18, с. 28]:

1) підприємства-виробники органічної продукції рослинного походження (свіжі або перероблені фрукти та овочі, рослинні олії, зерно й продукти його переробки) – стратегія конкуренції, стратегія впровадження нововведень, стратегія негайного реагування на потреби ринку;

2) підприємства-виробники органічної продукції тваринного походження (молочні, м'ясні товари або їх окремі інгредієнти – молочна сироватка, молочний жир, м'ясні напівфабрикати та ін.) – стратегія конкуренції, стратегія сегментації ринку, стратегія диференціації продукції.

Як у першому, так і в другому випадку ми пропонуємо для вітчизняних підприємств-товаровиробників органічної продукції, незалежно від розмірів і форм власності, стратегію конкуренції як базової основи до розвитку лідируючої поведінки на ринку, отримання переваг над конкурентами в довгостроковий період, можливостей одночасного застосування інших стратегій розвитку суб'єктів агропродовольчої системи. Важливим моментом вибору стратегії конкуренції є правильний початок її впровадження й тривалість застосування. Це підтверджується такими динамічними чинниками, як зміна соціальних і демографічних характеристик ринку, життєвих пріоритетів і споживчих цінностей покупців, можливостей платоспроможної покупки тощо.

Із позицій ринкових властивостей органічного продукту суб'єкту слід вірно зорієнтуватися щодо розрахункових прогнозів тривалості життєвого циклу товару.

Обґрунтуванням даної пропозиції стратегії інновацій для підприємств, які вирощують рослинну органічну продукцію відповідного рівня екологічної чистоти, є те, що існує необхідність оновлення та пошуку нових технологічних прийомів і методів, зокрема, в галузі вітчизняного плодоовочівництва, яке повинно постачати на український ринок свіжі фрукти та овочі цілий рік, а не лише сезонно. Слід також суттєво розширювати асортимент вітчизняної органічної плодоовочевої продукції за рахунок нових, високопродуктивних сортів (що важливо для самих підприємств-товаровиробників) і за показниками, найбільш привабливими для споживача, – оновлення продукції, яка відрізняється за зовнішнім виглядом, формою, кольором, консистенцією, смаковими властивостями, терміном зберігання тощо порівняно з традиційною продукцією.

Для розвитку внутрішнього ринку збуту органічної продукції варто використовувати наступні маркетингові інструменти [3]:

- організацію широкої PR-компанії з підвищення суспільної обізнаності щодо переваг (економічних, соціальних, екологічних та оздоровчих) органічного виробництва та екологічно чистих продуктів харчування;
- розвиток сільськогосподарської кооперації для налагодження спільного збуту органічної продукції, постачання засобів біологічного захисту рослин та лікування тварин;
- створення гарантійної системи, що відповідає вимогам законодавства ЄС та інших країн і є адекватною ринкам збуту органічної продукції, а також еквівалентною міжнародним системам гарантій органічних продуктів;
- налагодження взаємовигідних партнерських відносин між товаровиробниками та іншими операторами аграрного ринку.

Важливим елементом у збутовій стратегії підприємства є сервіс. Сервіс на ринку органічної продукції включає якість та оперативність обслуговування, позиціонування підприємства як надійного партнера.

Під впливом науково-технічного прогресу ринок насичується різноманітними технічними засобами, оснащений електронікою, автоматизованими системами управління, навісними та причіпними пристроями та обладнанням. На сучасному етапі розвитку технологій зростають вимоги до якості і оперативності обслуговування, тому важливою складовою частиною маркетингової діяльності є створення оперативної автоматизованої системи управління збутом.

Розвиток інформаційних технологій дав поштовх зародженню такому елементу комерційної діяльності як Інтернет-торгівля. Популярність Інтернет-покупок зростає швидкими темпами, не виключенням є і органічний ринок. Оскільки органічна продукція в Україні (порівняно з країнами ЄС) повільно займає торгові площі в магазинах традиційної торгівлі, то розвиток Інтернет-торгівлі є надзвичайно привабливим.

Основними перевагами такого каналу збуту є: менші витрати на утримання магазину; економія на заробітній платі персоналу; менші витрати на маркетинг, рекламу та організацію збуту; спрощена система управління магазином; можливості краще вивчити потреби споживачів, шляхом відслідковування історії замовлень; більш глибоке охоплення потенційних споживачів; забезпечення споживачів більшим обсягом інформації та доступом до значно ширшого асортименту продукції; економія часу для споживача [3].

Проте Інтернет-торгівля має ряд недоліків – невпевненість у відповідності продукції основним параметрам якості та її реальному існуванню.

Практична реалізація маркетингових стратегій, ступінь дієвості їхнього застосування у практиці вітчизняного аграрного виробництва органічної продукції залежатиме від таких складових:

- типу господарства, його спеціалізації;
- розмірів підприємства та чисельності працівників;
- виробничої структури підприємства;
- поточної та перспективної комерційної активності підприємства;
- ринкової кон'юнктури;
- етапу життєвого циклу товару та інших.

Враховуючи іноземний досвід, одним із факторів для перспективного розвитку вітчизняного ринку органічної продукції є здійснення ефективної маркетингової діяльності суб'єктів господарювання в агропродовольчій системі України, яка залежить від збалансованості розподілу каналів збуту та від вибору відповідної маркетингової стратегії для різних груп товарів. Дослідження ж мотиваційних факторів здійснення процесу купівлі органічної продукції потенційними споживачами дасть змогу підприємству ефективно організувати свою маркетингову діяльність.

Виробники органічної продукції, які орієнтуються на маркетинг, значну увагу повинні приділяти організації товарного руху від виробника продукції до споживача, шляхом формування ефективних стратегій збуту. Комерційний успіх підприємства значною мірою визначається тим, як вдало вибрані канали реалізації вироблених товарів, форми і методи збуту або чи достатнім є асортимент і рівень якості наданих підприємством послуг, що супроводжують продаж продукції.

Важливим елементом формування збутових стратегій є вибір оптимальних методів і каналів збуту. Враховуючи те, що більша частина виробленої органічної продукції в Україні йде на експорт, пропонується об'єднувати підприємства-виробники у кооперативи. Це дозволить оптимізувати витрати на придбання засобів виробництва, проведення окремих технологічних операцій, здійснення маркетингових досліджень, а також більш ефективно використовувати канали збуту. А створення автоматизованої системи управління збутом дозволить оперативно вирішувати проблеми реалізації органічної продукції.

Висновки до 3 розділу

1. На основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що Україна має чудовий потенціал, як з екологічної, так і з економічної точки зору, для збільшення площ під органічним сільським господарством. Родючі ґрунти та великі угіддя створюють сприятливі умови для переходу до органічного виробництва.

2. Для створення в нашій державі системи формування та розвитку ринку органічної сільськогосподарської продукції необхідний системний підхід, який підтримують усі виробники і постачальники, місцеві й центральні органи влади, а також вища законодавча гілка влади. Необхідно розглянути питання щодо удосконалення державної політики стимулювання і розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції шляхом створення системи державного стимулювання, регулювання та контролю, оскільки без державної підтримки ведення органічного виробництва практично неможливе.

3. З метою підвищення стимулювання виробництва органічної сільськогосподарської продукції і розширення обсягу її реалізації потрібне належне законодавче забезпечення, яке повинно регламентувати взаємини й відповідальність кожного, хто причетний до виробництва та реалізації органічної продукції. Соціально-економічний ефект від такого закону може бути в зниженні захворюваності населення, скороченні смертності в зв'язку із споживанням неякісних сільськогосподарських продуктів, збільшенні очікуваної тривалості життя і збереження здоров'я населення.

4. Для успішного функціонування ринку органічної продукції важливо не лише виробляти якісну продукцію, але й проводити комплекс заходів для

ефективної її реалізації. При виборі каналів збуту органічної продукції України можна звернутися до європейського досвіду. Основні європейські канали збуту для органічної продукції – це мережа роздрібної торгівлі (70%); прямі продажі з підприємств і продажі через ринки, які забезпечують приблизно 15% збуту; продажі через спеціалізовані магазини: булочні, м'ясні лавки, ресторани та інші заклади громадського харчування – до 15%.

5. Для розвитку внутрішнього ринку збуту органічної продукції варто використовувати наступні маркетингові інструменти:

- організацію широкої PR-компанії з підвищення суспільної обізнаності щодо переваг (економічних, соціальних, екологічних та оздоровчих) органічного виробництва та екологічно чистих продуктів харчування;

- розвиток сільськогосподарської кооперації для налагодження спільного збуту органічної продукції, постачання засобів біологічного захисту рослин та лікування тварин;

- створення гарантійної системи, що відповідає вимогам законодавства ЄС та інших країн і є адекватною ринкам збуту органічної продукції, а також еквівалентною міжнародним системам гарантій органічних продуктів;

- налагодження взаємовигідних партнерських відносин між товаровиробниками та іншими операторами аграрного ринку.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі здійснено теоретичне узагальнення і розробка практичних засад розвитку органічного виробництва як основи забезпечення екологічної безпеки агропромислового комплексу України.

1. Обґрунтовано, що органічне сільськогосподарське виробництво можна розглядати як нову філософію взаємовідносин між людиною і агросферою. Це модифікація розвитку продуктивних сил, яка стала проявом і реакцією сучасної техногенної цивілізації на виклики соціально-технологічної кризи, що сьогодні розгортається, та стрімке погіршення стану навколишнього середовища.

2. Уточнено причини розвитку органічного сільського господарства: це не тільки прискорення науково-технічного, технологічного й економічного розвитку, в певній мірі криза традиційного землеробства, яка проявляється у високому рівні застосування мінеральних добрив, отрутохімікатів, антибіотиків, гормонів, споживанні генетично модифікованого продовольства, загрозі незворотного погіршення зовнішнього середовища, але й існуюча у світі глибока соціальна диференціація, поляризація в доходах, яка призводить до поляризації споживання продовольства, формує попит на продовольство особливої якості.

3. Станом на 2017 рік виявлено суттєве відставання України від інших європейських країн за такими показниками, як кількість виробників органічної продукції (375 од.); площі земель, зайнятих під виробництво органічної продукції (421,5 тис. га – близько 1% всіх сільськогосподарських земель України); обсяги споживання органічних продуктів харчування (29,4 млн. євро), зокрема 0,5 євро на душу населення на рік.

4. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства, станом на початок 2017 року Україна займає 11-те місце серед країн Європи та 20-те у світі за загальною площею сільськогосподарських угідь, сертифікованих як органічні. За останні 5 років вони збільшилися на 54% і на сьогодні

складають 421 500 га. 48,1% зайняті під вирощування зернових, що ставить нас на 7-ме місце серед країн-виробників органічних зернових. Понад 16% займають олійні – 5-те місце у світі; 4,6% займають бобові – 7-ме місце. Під овочами зайняті 2% угідь – 10-те місце, а під фруктами – 0,6%.

5. Внутрішнє споживання органічної продукції в Україні оцінюється фахівцями приблизно на рівні 0,50 євро на душу населення, що в 363 рази менше середнього значення по групі, або 0,28% від середньогрупового значення. Це аргументує висновок, що, враховуючи потенційні можливості України у виробництві органічної продукції, низький рівень внутрішнього споживання органічної продукції через низьку платоспроможність населення, в якості рушійної сили розвитку органічного сільського господарства України доцільно нарощувати його експорт, в першу чергу на ринки Європейського Союзу.

6. Україна має чудовий потенціал, як з екологічної, так і з економічної точки зору, для збільшення площ під органічним сільським господарством. Родючі ґрунти та великі угіддя створюють сприятливі умови для переходу до органічного виробництва.

7. Для створення в нашій державі системи формування та розвитку ринку органічної сільськогосподарської продукції необхідний системний підхід, який підтримують усі виробники і постачальники, місцеві й центральні органи влади, а також вища законодавча гілка влади. Необхідно розглянути питання щодо удосконалення державної політики стимулювання і розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції шляхом створення системи державного стимулювання, регулювання та контролю, оскільки без державної підтримки ведення органічного виробництва практично неможливе.

8. Для успішного функціонування ринку органічної продукції важливо не лише виробляти якісну продукцію, але й проводити комплекс заходів для ефективної її реалізації. При виборі каналів збуту органічної продукції України можна звернутися до європейського досвіду. Основні європейські

канали збуту для органічної продукції – це мережа роздрібної торгівлі (70%); прямі продажі з підприємств і продажі через ринки, які забезпечують приблизно 15% збуту; продажі через спеціалізовані магазини: булочні, м'ясні лавки, ресторани та інші заклади громадського харчування – до 15%.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України “Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини” від 05.04.2015, підстава – 191-VIII. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/425-18>
2. Проект Закону про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc41?pf3511=60576>
3. Андрусенко Н.В. Формування умов розвитку ринку продукції органічного сільського господарства в Україні / Н.В. Андрусенко // Економіка. фінанси. менеджмент: актуальні питання науки і практики, 2016, № 10. – С. 69-80.
4. Артиш В.І. Організаційно-економічні передумови формування ринку екологічно чистої продукції в Україні / В.І. Артиш // Економіка АПК. – 2009. - № 2. – С. 117-120.
5. Артиш В.І. Перспективи розвитку виробництва екологічно чистих сільськогосподарських продуктів в Україні / В.І. Артиш // Вісник Сумського НАУ. – 2005. – № 1. – С. 222–224.
6. Бабан Т.О. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств на етапі вступу України до СОТ / Т.О. Бабан // Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Економіка АПК і природокористування. – 2007. – № 4. – С. 7-12.
7. Белінська Ю. Натурпродукт [Електронний ресурс] / Ю. Белінська. – Режим доступу: <http://www.business.kiev.ua>
8. Беляєва Н.В. Сучасний стан виробництва органічної продукції в Україні та світі / Н.В. Беляєва // Інноваційна економіка. – 2013. – №1. – С. 151-155.
9. Бородачева Н. Попит і пропозиція на ринку органічних продуктів / Н. Бородачева // Агроперспектива. – 2004. - № 9. – С. 59-61

10. Відтворення родючості ґрунтів у ґрунтозахисному землеробстві / Під. ред. М.К. Шикули. – К.: Оранта, 1998. – 680 с.
11. Воскобійник Ю.П. Ємність ринку органічної продукції в Україні / Ю.П. Воскобійник // Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки». – К., 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Agrostatistics.pdf.
12. Гевко Р. Б., Дзядикевич Ю. В., Малевич Н. Ю. Екологічні аспекти сільськогосподарського виробництва. Сталий розвиток економіки. Міжнародний науково-виробничий журнал. 2017. № 2 [35]. С. 156–162.
13. Дзядикевич Ю.В. Економіка довкілля і природних ресурсів: монографія / Ю.В. Дзядикевич, Б.О. Язлюк, Р.Б. Гевко та ін. - Тернопіль: Астон, 2016. – 392 с.
14. Дудар Т.Г. Стратегія формування системи органічного аграрного виробництва: монографія. / Т.Г. Дудар О.Т. Дудар. — Т.: Астон, 2012. — 292 с.
15. Зінчук Т.О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки: монографія / Т.О. Зінчук. – Житомир: ДВНЗ “Державний агроекологічний університет”, 2008. – 384 с.
16. Зоря П.С. Виробництво екологічно чистої продукції: проблеми та виклики сьогодення / П.С. Зоря // Економіка і управління. – 2014. – № 3. – С. 45-50.
17. Ємність внутрішнього споживчого ринку сільськогосподарської продукції та продовольства: монографія / [Шпичак О.М., Лупенко Ю.О., Жук В.М. та ін.]; за ред. О.М. Шпичака. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 186 с.
18. Кутаренко Н. Канали збуту органічної продукції / Н. Катуренко // Товари і ринки. – 2014. - № 1. – С. 26-35.
19. Кисіль В.І. Біологічне землеробство в Україні: проблеми і перспективи / В.І. Кисіль – Харків: Вид-во “Штрих”, 2000. – 161 с.

20.Ковальова О.В. Формування системи регулювання розвитку еколого-спрямованого сільськогосподарського виробництва / О.В. Ковальова // Агроінком. – 2008. – № 3/4. – С. 53-58.

21.Мамалига С.В. Розвиток ринку органічної продукції в Україні / С.В. Мамалига, О.П. Глубока // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету. – 2012. – №2 (28). – Т. 1. – С. 270-279.

22.Можливості державної підтримки для розвитку органічного сільського господарства: досвід інших країн / Швейцарсько-український проект «Розвиток органічного ринку в Україні» 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukraine.fibl.org/fileadmin/documents-ukraine/PossibilitiesOfStateSupport.pdf>

23.Новак Н.П. Світовий досвід державної підтримки виробництва органічної продукції / Н.П. Новак // Ефективна економіка № 6, 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5034>

24.Органік бізнес-довідник України [Електронний ресурс] / [за ред. Н. Прокопчук, Т. Зігг, Ю. Власюк]. – 2014. – Вип. 2. – 405 с. – Режим доступу: http://www.ukraine.fibl.org/fileadmin/documentsukraine/UKRAINE_ORGANIC_BUSINESS_DIRE CTORY_part2.pdf.

25.Офіційний веб-сайт Федерації органічного руху України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.organic.com.ua>.

26.Офіційний вісник Європейського Союзу (Official Journal of the European Union OJ L 189, 50 – випуск, 20.07.2007 р.).

27.Попова О.Л. Сталий розвиток агросфери: політика і механізми / О.Л. Попова; НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. – К.: 2009. – 352 с.

28.Породіна Л.В. Сучасний стан регулювання ринку безпечного продовольства: світовий досвід / Л.В. Породіна // Товарознавство та інновації. – 2013. – Вип. 5. – С. 188-197.

29. Розум Р.І. Еколого-економічні системи: основні аспекти / Р.І. Розум, М.В. Буряк, І.В. Любезна // Науковий огляд. Науковий журнал. – Київ, 2015. – № 6 (16). – С. 33-49.

30. Рудницька О.В. Маркетингова діяльність сільськогосподарських підприємств на ринку органічної агропродовольчої продукції: дис ... канд. наук: 08.00.04. Київ, 2007.

31. Рудницька О.В. Основні засади формування маркетингової політики розподілу органічної продукції в Україні / О.В. Рудницька // Економіка АПК. – 2006. – № 9. – С. 126-131.

32. Сіренко Н.М. Органічні продукти харчування у забезпеченні продовольчої безпеки України / Н.М. Сіренко, Т.О. Чайка // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 43-49.

33. Сопільняк І.С. Особливості формування стратегій збуту органічної продукції вітчизняними сільськогосподарськими підприємствами / І.С. Сопільняк // Науковий вісник Мукачівського державного університету, 2018. Серія Економіка. Випуск 1(9). – С. 64-68.

34. Томашевська О.А. Органічне виробництво в світі: реалії та перспективи / О.А. Томашевська // Всеукраїнський науково-виробничий журнал “Інноваційна економіка”. – 2013 - № 6. – С. 161-164.

35. Трофімцева О., Прокопчук Н. Органічний ринок в Україні // Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: minagro.gov.ua/system/files/Органіка%20в%20Україні%202018%20р.docx.

36. Україна нарощує експорт органічної продукції до ЄС / Електронне видавництво «Європейська правда» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/02/13/7077437/>

37. Чичкало-Кондрацька І.Б. Світовий досвід просування органічної продукції / І.Б. Чичкало-Кондрацька, І.В. Новицька // Ефективна економіка № 2, 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/2_2018/10.pdf

38. Швейцарсько-український проект “Розвиток органічного ринку в Україні”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukraine.fibl.org/fileadmin/documents-ukraine/PossibilitiesOfStateSupport.pdf> .

39. Шкуратов О.І., Чудовська В.А., Вдовиченко А.В. Органічне сільське господарство: еколого-економічні імперативи розвитку: Монографія. – К.: ТОВ «ДІА», 2015. – 248 с.

40. Шпикуляк О.Г. Інституції аграрного ринку: монографія / О.Г. Шпикуляк – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 480 с.

41. Шумейко О.Т. Органічне агровиробництво України: тенденції розвитку та виклики інституціонального забезпечення / О.Т. Шумейко // Вісник ТНЕУ. – 2016. - № 2. – С. 33-42.

42. Atănăsoaie G. Distribution channels on the organic foods market / G. Atănăsoaie // Journal of Horticulture, Forestry and Biotechnology. – 2011. – Vol. 15 (3). – P. 19-25.

43. Development of organic agricultural land (including conversion land), producers and domestic sales by country and region 2005–2010 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.organicworld.net/statistics-data-tablesexcel.html?&L=0#c6203 .

44. Germany: organic land reaches record level // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://organicmarket.info/news-in-brief-and-reports-article/germany-organic-land-reaches-record-level.html>

45. Organic Agriculture and Food Security (IFOAM Dossier 1, 2002). Інтернет-ресурс: www.ifoam.org

46. Organic agriculture, environment and food security. N. El-Hage Scialabba, C. Hattam (ed.) – Rome: FAO, 2002. – 252 p.

47. Organic Federation of Ukraine (2015), <http://organic.com.ua>

48. Toralf R. Supermarket Study 2002: Organic Products in European Supermarkets / Richter Toralf, Gabriele Hempfling. – Frick (Switzerland): FiBL Studie. Forschungsinstitut für biologischen Landbau, 2003. – 181 p.

49. The official site (2016), “Development of organic agricultural land (including conversion land), producers and domestic sales by country and region 2005–2010“, available at: <http://www.organicworld.net/statistics–data–tablesexcel.html?&L=0#c6203> (Accessed 13 April 2017).

50. The Organic Market in Europe / Sippo and FiBL // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sippo.ch/internet/osec/en/home/import/publications/food.–ContentSlot–98296–ItemList–61735> .

51. The World of Organic Agriculture – Statistics and Emerging Trends 2017 / Organic Farming and Market Development in Europe and the European Union // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orgprints.org/31187/1/willer-et-al-2017-europe.pdf> .

52. Willer H. The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging Trends 2017 / Willer H., Lernoud J. // FiBL/IFOAM Report. Frick & Bonn: IFOAM. – 2017. – P.340 .

53. WkoWeb Danmark // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ecoweb.dk/>

54. <http://agravery.com/uk/posts/show/v-ukraini-prezentovano-mapu-organicnoi-produkcii>

55. Rozum, P. I. Improving efficiency of using agricultural land / R. I. Rozum, I. V. Liubezna, O. M. Kalchenko // Науковий вісник Полісся. – 2017. - № 3 (11). Ч. 1. – С. 193-196.